

ДОКЛАД
ЗА СЪСТОЯНИЕТО НА МЕЖДУЕТНИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И
ИНТЕРКУЛТУРНИЯ ДИАЛОГ, ПРОТИВОДЕЙСТВИЕТО НА ПРОЯВИТЕ НА
РАСИЗЪМ И КСЕНОФОБИЯ И РАЗВИТИЕТО НА ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОЦЕСИ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

МАРТ 2008

ДИРЕКЦИЯ „ЕТНИЧЕСКИ И ДЕМОГРАФСКИ ВЪПРОСИ” НА АМС

Първата част от доклада представлява съкратен и редактиран вариант на Анализ на междуетническите отношения и интеркултурния диалог, противодействието на проявите на расизъм и ксенофобия в Република България, изготвен от Центъра за социални практики и ГФК-България, адаптиран за нуждите на дирекция „ЕДВ”. Втората част на доклада, отнасяща се до състоянието на демографските процеси, е изготвена в дирекция „ЕДВ”.

I. СЪСТОЯНИЕ НА МЕЖДУЕТНИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ И ИНТЕРКУЛТУРНИЯ ДИАЛОГ, ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ПРОЯВИТЕ НА РАСИЗЪМ И КСЕНОФОБИЯ

Увод

През последните години процесите на еманципиране и интегриране на ромите в българското общество, които до голяма степен протичат паралелно, доведоха до все по-забележима изява на присъствието на ромското малцинство у нас. Нараства тежестта на техните прояви в стопанския, социалния и културния живот на страната. Същевременно, поради затрудненията при осъществяването на интеграционното сближаване, възниква и междуетническо напрежение, което тревожи и двете страни.

Припламванията на напрежения между роми и българи през лятото на 2007 година илюстрират факта, че *в българското общество липсва достатъчна резултатност от провежданите държавни и над-държавни политики по повод интеграцията на ромите.*

Относно турската общност, въпреки очевидния напредък през последните години, също не може да се говори за окончателно преодоляване на междуетническото недоверие и подозрителност.

Малцинствени общности в България

След края на националните войни, прекрояването на държавните граници и големите следосвобожденски миграционни вълни, в България трайно остават няколко отчетливо определими етнически малцинства: турци - делът на турската общност постепенно намалява вследствие на изселванията от 1878 г. до днес към Османската империя, а по-късно към Република Турция; роми -делът и числеността им непрестанно нараства, като днес вероятно са най-голямото малцинство у нас; арменци - част от тях се изселват през 60-те години на миналото столетие към Съветска Армения и към Ливан; както и по-малочислени групи като евреи (повечето се изселват в Израел в края на 40-те години на миналия век), каракачани, гърци (значителна част от тях се изселват в Гърция през първите десетилетия на ХХ век), власи, армъни и пр. Особена културно-религиозна общност представляват българите мюсюлмани („помаци“), които са групирани предимно в района на Рило-Родопския масив, а своеобразна лингвистична група са гагаузите – българи, говорещи на тюркско наречие. Като следствие от гражданската война в Съветска Русия, през 1920-те години се оформя новата руската общност (преди 1878 г. в българските земи се заселват руснаци-староверци), която набъбва след 1944 година.

Фундаментални източници на междуетническите напрежения в началото на ХХI век

Новата история е категорична: всяко общество и всяка голяма общност, които започват своето модернизирание, навлизат в криза на идентичността и екстремност на поведението.

Модернизацията е особено тежък период за обществата, тъй като става дума за преминаване от йерархично и групово живеене, т.е. преминаване от положението, някой друг (властимащият или ценностите на групата) да ти казва какво и как да правиш, към ситуация, в която индивидът сам трябва да взема своите решения и да носи техните последствия.

Попаднали в подобна ситуация, поне за някакво историческо време хората търсят начин да се скрият и често се „потапят“ в „своята“ (която и да е тя) група, която

да ги закриля и с груповите си обяснения за света и да им дава някакво разбиране за онова, което им се случва. Вместо по-голяма индивидуализация на съзнанието (което е характерен белег на модерността), в тези случаи се стига до обратното: до разтваряне на индивида в групата, която се превръща в основния субект (актьор) на обществената арена. Появява се фундаментализмът на групите. Различните групи, съставляващи обществото, рязко се изолират една от друга, развиват взаимна нетърпимост и влизат в конфликти. Така се стига до провал на модернизацията – до ново засилване на груповостта, вместо до преподреждане на обществените отношения около автономния и справящ се индивид.

Междугруповите, и най-вече междуетническите (и междуверските) напрежения и конфликти възникват и ескалират в ситуации, в които безпомощни индивиди, изживяващи се като жертви на историята, формират затворена групи и общуват помежду си като (прости) групи, а не като (сложни) индивиди. Те неминуемо влизат в напрежения помежду си, тъй като са убедени, че отсрещната група е поне отчасти виновна за страданията на тяхната (както и за персоналните им неуспехи, които на този етап плътно се припокриват с груповите такива).

От средата на 80-те години на XX век България също търси своите начини да се справи с кризата на модернизацията и развива специфични, но разпознаваеми елементи на затвореност на групите.

Като следствие на насилственото преименуване (и впоследствие опита за изселване) на турците, например, българската и турската общност застават в позата на взаимна групова подозрителност. По-нататъшното навлизане на страната в същинската криза на модернизацията произведе съзнанието на жертви сред всички етноси, което породило елементи на отбранително-агресивно групово самосъзнание в основните общности – българи, турци и роми.

Тази смес не избухна (за разлика от югославския случай) по две причини. Първата е наследената култура на т.нар. политическа (гражданска) нация, понякога наричана „български етнически модел”. Това е визия, според която принадлежността към българската нация не е на основата на вяра, етнос или кръв, а на основата на гражданство, т.е. на равенство по отношение на правилата. Въпреки отделни ексцесии, българската нация и днес продължава да бъде политическа (гражданска). Изследване на НЦИОМ от 2002 година разкрива, че само 7 % от етническите българи мислят себе си в категориите на принадлежност към етническа група, докато останалите определят своята групова принадлежност като „български гражданин”.

Втората причина за избягването на междуетнически сблъсъци през 90-те години на миналия век беше обстоятелството, че различните групи преминаха етапа на затваряне и враждебност по различно време. Пикът на груповото затваряне на общностите не съвпадна във времето, за да доведе до криза. Изострянето на настроенията при някоя от тези групи попадеше в контекста на „затишие” при другите (евентуални) страни на един потенциално мащабен и/или крайно изострен конфликт.

Справяйки се с проблемите на модернизацията, българите и турците напускат окопите на груповата отбрана. Отношенията между тях се подобряват, за което сигнализират всички изследвания от 2000 година насам. Не така стои въпросът с ромската общност. Всички изследвания показват, че кризата на модернизацията продължава да се задълбочава именно в ромските среди. Ромски общности стават все по-безпомощни, изолирани, оставайки застинали в групово самоотбрана. Не всички роми попадат в такава ситуация, но целият ромски етнос е обект на дискриминация от страна на мнозинството.

Повечето роми имат намаляващи шансове да стъпят на пътя на преодоляване на кризата, т.е. да започнат да постигат своето благополучие с помощта на индивидуални

усилия (или сдружавания на не-кланова основа, т.е. като индивиди). Тяхната нарастваща изолираност от образователната, трудовата и здравната сфера ги лишава именно от нагласите, знанията и уменията, които са оръжията на индивида за успех в съвременния свят. Ограничаването на контактите с голямото общество и изолацията в „гета“ допринася за задълбочаване на кризата.

Липсата на представителство, в съчетание с липсата на включеност и високата групова видимост прави ромския проблем онова, което е днес.

Кризата на модернизацията в ромската общност не се преодолява в необходимата решителна степен. Общността се изживява като жертва (на останалите) и битува в задълбочаващо се състояние на затвореност на групите – т.е. контактува със света като група, а не като сбор от различни индивиди. Останалите общности също се отнасят към ромите като към (провалила се) група.

Това положение не се отнася до всички роми в България. Под новинарските заглавия се крие фактът, че голяма (по-голямата?)¹ част от ромското население успява да намери работа и избягва рутинната дискриминация. Под данните за безработица се крие обширен „невидим“ трудов пазар, в който ромите работят като сезонни и временни работници. Според ПРООН, в ромските среди се формира група с „модернизационни нагласи“ за успех в обществото. Но усилията на тази група, заключава ПРООН, не са подкрепени нито от държавната политика, нито от доминиращата вътрешно-групова култура; нито пък се отбелязват или окуражават от мнозинството. Обществото като цяло не стимулира, нито дава трайна подкрепа на моделите на успех, реално съществуващи в ромските общности.

Дефицити и рискове (ситуацията днес)

На ниво нормативна база, стратегии и програми, малцинствената проблематика е добре покрита с норми, намерения и дейности. Хармонизирана е и с нормите на ЕС и другите релевантни международни организации. Отчетите на съответните основните държавни структури дават картина, според която ръководните фактори са наясно какви са проблемите, разработили са адекватни политики за тяхното решаване, които политики се прилагат системно и поетапно.

Същевременно обаче конкретната действителност не поднася системни, от качествено значение и устойчиви успехи. Напротив, както показаха междуетническите търкания от 2007 година, ромските проблеми в доста отношения се задълбочават. Ако проблемите биха били известни, мерките – насочени точно към тях, а резултатите – решаващи проблемите, нямаше да я има лятната поредица от 2007 година (Красна поляна, Самоков и другаде) на междуетнически напрежения. А и в анализите на ЕС продължава да фигурира констатацията, че държавната политика по малцинствените и особено ромските въпроси страда от значителни дефицити.

Решения и ангажименти, предлагани от международната общност

Съществува огромен масив от документи, които изискват от държавата да прави определени неща по отношение включването на малцинствата, с оглед постигането на цели и спазването на принципи. От решаващо значение са документите на ООН, на

¹ И най-повърхностните калкулации са показателни в това отношение. Ако приемем, че в България има поне 600 000 роми (долната граница на експертните оценки), то „проблемните“ неща, които фигурират в медиите и обхващат компактни общности (гета) едва ли се отнасят за повече от 130 000. Въпросът е, какво е онова, което правят останалите (мнозинството), което не ги вкарва в медиите като „проблемни“? Съществуват компактни и многочислени ромски общности в градове като Севлиево и Ямбол, донякъде Сливен, в малки населени места като Котел, Градец, Златарица, села като еленското Майско, където ромите очевидно се справят с живота и не формират „проблем“. Има и изцяло позивитни модели като Лом. Изучаването на подобни модели (т.е. където нищо „проблемно“ не се случва) е не по-маловажно от анализирането на проблемите там, където те съществуват.

Европейския съюз (ЕС), на Съвета на Европа (СЕ), на Организацията за сътрудничество и сигурност в Европа (ОССЕ) и на българската законодателна власт. Всички те са в еднаква степен задължителни за българската държава.

Философската основа на тези документи е чисто *политическа*: проблемите на която и да е група не могат да бъдат решавани от някой друг, без нейното пряко и ефективно участие. От тази гледна точка, решаването на проблема с интегрирането/включването е *въпрос на представителство на съответната група (малцинство) във властта*.

По линия на ООН главният документ е международната спогодба относно гражданските и политическите права (International Covenant of Civil and Political Rights) от 1966 година. Основното тук се намира в параграф 25, според който всички граждани, без оглед на религия, майчин език и национално потекло, трябва да могат ефективно да участват в “управлението на общите дела”, както и да имат справедлив и равен достъп до позиции в управлението.

Според документ на ООН от 1992 година, наречен *Декларация за правата на лица от национални, етнически, религиозни или езикови малцинства*, страните-членки се задължават да гарантират на малцинствата участие в културния, религиозен, обществен, стопански и политически живот, както и да бъдат ефективно представени при вземането на решения на местно и централно ниво.

По линия на Съвета на Европа, фундаменталният документ е Европейската конвенция по човешките права (European Convention on Human Rights) от 1950 година. Документът задължава страните-членки да гарантират за малцинствените групи достъп до властта и до медиите без всякакви ограничения. През 1995 година тази логика е развита и конкретизирана в прословутата *Рамкова конвенция за националните малцинства*. Страните-членки изрично се задължават, в параграф 15, да “създадат необходимите условия за ефективното участие на лицата от националните малцинства в културния, обществен и стопански живот, както и в публичните дела, особено в тези, които пряко ги засягат”.

По линия на ЕС ангажиментите относно малцинствата са доста по-неясни и слабо конкретизирани, макар в последната година-две да се наблюдава по-голяма степен на конкретизиране. Всяка държава-членка, ако изпълнява само тях и реши да загърби задълженията по линия на ООН, ОССЕ и СЕ, може да изостави доста от важните задачи, които има да решава.

Основното отношение на ЕС към малцинствата се съдържа в т.нар. *Политически критерии* за членство, приети в Копенхаген през 1993 година. Критериите са три, от които релевантен към малцинствената проблематика е само първият. Той изисква: “стабилност на институциите, гарантиращи демокрацията, върховенството на закона, човешките права, уважението и закрилата на малцинствата”.

За разлика от останалите (цитирани тук) международни организации, ЕС не разписва в подробности, какво точно трябва да се прави, за да бъдат спазени съответните ангажименти. ЕС може да констатира проблеми по отношение на малцинствата в дадена страна, но решението на проблемите е въпрос на въображението, политическата воля и зрелостта на съответната страна.

Постепенно политиките на ЕС напипват аристотелианска философска основа за своите политики, а именно – че различията не са проблем за държавите, а ресурс за тяхното развитие. Това обаче не е още адекватно преведено на езика на действията, макар отсега да личи следното: че предстои преосмислянето, на ниво политики, на съдържанието на „интеграция” по посоката на „включване без загуба на групова идентичност”. Правата обаче остават най-вече на нивото на индивидите.

Предстои известно засилване на ангажиментите по линия на ЕС, с превръщането на *Хартата за фундаменталните права* в интегрална част от новия съюстен договор.

По линия на ОССЕ страните-членки поемат *допълнителни*, по-конкретни, измерими и ясно насочени ангажименти по отношение на малцинствата. В параграф 35 от заключителния документ на срещата за човешкото измерение (Копенхаген 1990 година), към другите задължения са добавени:

а/ задължението на страните да уважават участието на малцинствата във вземането на решения не само от гледна точка на това, да бъдат представени, но и от гледна точка на: “съхраняване и разпространяване на идентичността на подобни малцинства”;

б/ задължението на страните-членки да съхраняват и разпространяват малцинствените идентичности, като при определени условия им предоставят и “административна автономност”.

Най-конкретният документ на ОССЕ – и изобщо най-ясният и категоричен международен документ по въпроса с малцинствата – са така наречените “*Препоръки от Лунд за ефективното участие на малцинствата в публичния живот*” от 1999 година. Идеята на този документ е, че пълното и трайно представителство във властта на всички групи и интереси заздравява държавата, защото ги приобщава към общите дела и същевременно гарантира, че управлението отчита спецификата на различните групи от населението.

В общите принципи на документа се казва: “**Действителното участие на националните малцинства в обществения живот е основен компонент на мирното и демократично общество...** Настоящите Препоръки целят да улеснят интегрирането на малцинствата в държавата и да позволят на малцинствата да поддържат своята идентичност и характеристики, като по този начин се подпомага доброто управление и целостта на държавата”.

Подходът на ОССЕ е най-ангажиращият, досега предлаган от международни институции защото предлага адекватни решения на основните дефицити и рискове, които пораждаат междуетнически напрежения:

- включеност
- участие
- представителство.

Решения и ангажименти, поети от българските правителства

България засега избира да се ориентира по ангажиментите, поети по линия на членство в ЕС и Рамковата конвенция, както и допълнителни инициативи като Декадата на ромското включване. Това означава страната сама да реши поредица от по-фундаментални въпроси, като например – какъв тип общество е (иска да бъде), на какви ценности е основана (иска да бъде основана), как си представя доброто управление, желаното национално бъдеще и така нататък.

В България този дебат остава непроведен. Българите не са написали в преамбюла на някакъв закон, че са горди от това, че културата и историята на малцинствата е неразделна и ценна част от българската култура и история. Българите все още не схващат себе си като мултиетническа, мултирелигиозна, мултикултурна и многорасова нация.

Българската етническа толерантност се основава по-скоро върху приемането на съществуването на различия, а не – върху гордостта и радостта от тях.

Ангажименти на национално ниво

Основни нормативни документи

Конституцията на Република България забранява дискриминацията по всички признаци и гарантира равнопоставеността на гражданите (ч. 6). Законът за защита от дискриминация напълно транспонира европейските директиви за равенство – 43/2000/ЕС, 78/2000/ЕС, 75/117/ЕИО, 97/80/ЕО, 76/207/ЕИО, като регулира защитата на всички физически лица на територията на Република България, срещу всички форми на дискриминация, като едновременно с това съдейства за нейното предотвратяване и утвърждава мерки за равенство във възможностите.

Защитата срещу дискриминация в Република България е регламентирана и в: Кодекс на труда (КТ); Гражданско процесуален кодекс (ГПК); Наказателен кодекс (НК); Наказателно-процесуален кодекс (НПК); Кодекс за социално осигуряване (КСО); Закон за насърчаване на заетостта; Закон за социално подпомагане; Закон за държавния служител; Закон за народното образование; Закон за висшето образование; Закон за здравословни и безопасни условия на труд; Закон за закрила на детето и др. Специална закрила осигуряват следните закони: Закон за защита от дискриминация, Закон за борба с трафика на хора, Закон за защита срещу домашното насилие, Закон за Омбудсмана.

Стратегически документи за равнопоставена интеграция на малцинствата

Българското правителство прие и редица стратегически документи и планове за действие, гарантиращи ефективното прилагане на съществуващата правна рамка, а именно:

Национална стратегия за демографско развитие на Република България (2006–2020 г.); Национален план за действие по „Десетилетие на ромското включване 2005–2015 г.“; Стратегия по заетостта 2004–2010 г.; Национална стратегия за детето 2004–2006 г.; Съвместен меморандум по социално включване; Стратегия за борба с бедността и социалната изолация и др.

За изпълнение на цялостната държавна политика редица министерства приеха следните стратегии и планове за действие към тях:

- Краткосрочна стратегия за реализация на държавната политика за равнопоставена интеграция на ромите в българската национална култура /2000–2001 година/;
- Рамкова програма за равнопоставена интеграция на ромите в българското общество Протокол 18/22.04.1999 г.;
- План за действие към РПРИРБО 2003/4 Решение 693 от 6.10.2003 г.
- Национален план за действие по „Десетилетието на ромското включване”, Протокол 15/14.04.2005 г.;
- Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, одобрена 11.06.2004 г. от министъра на МОН, и план за действие до 2009 г.;
- Здравна стратегия за лица в неравностойно положение, принадлежащи към етническите малцинства) и планове за действия 2005/07 г., Протокол 36/08.09.2005 г.;
- Национална програма за подобряване на жилищните условия към Националната жилищна стратегия Протокол 12 /22.03.2006 г.;
- План за действие към Национална програма за подобряване на жилищните условия, 11.05.2006 г.;
- План за действие към РПРИРБО 2006, Протокол № 26 / 29 юни 2006 г.

Република България като кандидат страна членка за ЕС участваше активно в съответните *Програми* на ЕС, въз основа на подписан Меморандум (2002 до 2006 г.):

1. «Програма за действие на Европейската общност за борба с дискриминацията»;
2. «Действия на Общността за насърчаване на сътрудничеството между страните членки да се борят със социалната изолация»

След критиката, отправена в годишния доклад на ЕС за напредъка на Р България (2004) – „Капацитетът и статутът на държавната структура по проблемите на малцинствата – Националният съвет по етнически и демографски въпроси към Министерския съвет – няма необходимите правомощия за ефективна защита правата на малцинствата” – българското правителство изгражда Национален съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси (НССЕДВ) към Министерския съвет. Мисията на НССЕДВ е най-вече да координира дейността за интеграция на малцинствата, провеждана от различните ведомства. Целта на това занимание е да се предоставя експертно консултиране към МС за формиране на национална политика.

Различните министерства провеждат и поредица от мащабни проекти, по линия на предприєдинителните фондове, насочени към интегрирането на уязвимите малцинства с ударение върху ромите.

Резултатност от националните документи (ефективност на политиките)

Видимо е, че след 2003-2004 година настъпва определено ускорение при изработването на документи, стратегии и програми. Измеримите резултати обаче са минимални, разпокъсани и предимно – неустойчиви; и това се констатира на практика във всички независими и/ или международни оценки (оценките за ефективност на Декадата на ромското включване са малко по-позитивни от останалите).

По отношение на оценките ЕС, с пълноправното членство на България фокусът на критиката се стесни рязко до няколко остро проблемни сфери, които не включват малцинствената проблематика. Като по-ясен ориентир остават последните предприєдинителни документи на Комисията.

В Мониторинговия доклад относно степента на готовност за членство в ЕС на България и Румъния (Брюксел, 26/09/2006 СОМ (2006)) се констатира „някои безпокойства”, които фокусират липсата на трайна промяна при включването на ромите в пазара на труда, образователната система и системата на обществено здравеопазване. Също така се подчертава ниският капацитет на НССЕДВ „особено на регионално ниво”. Има подчертана критика на дейността на правителството по отношение на незаконните жилища и принудителните изселвания на роми. Подчертава се неефективността на цялостната политика за борба с всякакви форми на расизъм, дискриминация и ксенофобия.

В края на 2007 година България е критикувана от Съвета на Европа за неспособност да се справи с жилищния проблем на ромите, както и за изселванията на роми от махалите.

Цялостният мониторингов доклад България 2005 на ЕС е по-ясен: „Ефективната и устойчива интеграция на хората от ромски произход остава предмет на голямо безпокойство... Все още не са изпълнени ключови реформи в областта на борбата срещу дискриминацията в образованието, здравната система и по отношение на жилищните условия... Стратегическите документи и програми по интеграция в областта на образованието на деца от ромското малцинство не са променили значително основното съществуващо положение”. Общото заключение: „Българските власти следва да покажат, на всички нива, че страната прилага нулева толерантност към расизма по отношение на ромите или спрямо всяко друго малцинство или група, както и че тази политика се прилага ефективно.”

Предхождащият него доклад (последният за „оценка на напредъка”) констатира основния проблем в дейността на правителството: „*изолирани действия*”.

По-разгърнато, тази констатация се отстоява и в оценката (2006) за изпълнението на Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество, направена от Обединение «Европейски Институт – Романи Бахт

– Център за модернизиране на политики» по поръчка на МС: „Недостатъчната вътрешна съгласуваност и обвързаност на стратегическата рамка на политиката за интегриране на ромите (или на всички малцинствени групи) в обществото, както и с останалите стратегически и планови документи, свързани с развитието на реформите в страната, в голяма степен обуславя негативните оценки за ефективността на предприеманите действия”.

Предварителният извод е очевиден: производството на документи, при липсата на съгласуваност и обвързаност, без полагането им в руслото на:

- ясна и дългосрочна политика,
  - стъпила върху отчетливо оформени, интернализирани (от институциите) и опрационализирани (по отношение на дейностите) принципи и ценности,
- не води до постигането на системообразуващи резултати.

Обществени настроения / медии

Обществото

Основата

Степента на гражданска идентификация на различните групи, разкрита в изследванията на НЦИОМ, дава сравнително ясна картина по основния въпрос – степента на гражданска идентификация, в сравнение с групово-етническа такава. Колкото по-силна е гражданската идентификация, толкова по-малък потенциал за между-групови напрежения има в дадена група. И обратно, колкото по-висока е степента на групово идентификация, толкова повече потенциал за напрежения (обида, враждебност) има в дадена група.

При *българите*, мнозинството се идентифицира по граждански признак (самоидентификация на „български гражданин”) и само 7% - по етнически. При *помациите* положението е аналогично. При *турците* степента на груповост е по-силна – около една-трета определят себе си по етнически признак.

При *ромите* положението се характеризира с най-голяма групово самоидентификация – половината от ромите схващат себе си като част от етническа група. Ромите схващат себе си и като особено изолирани от останалите, което личи при сравнение на данните при отговора на въпроса, как останалите групи се отнасят към съответния респондент.

При българите, турците и помациите процентът по отношение на външното отношение е същият, както при собствената самоидентификация: например, само 7 на сто от българите и 8 на сто от помациите казват, че към тях се отнасят като към етнически българи или етнически помаци. Същото е положението при турците: една-трета мислят себе си като част от етнос и една-трета казват, че останалите се отнасят към тях като към определен етнос.

При ромите обаче е налице силно разминаване: половината схващат себе си като част от етническа група, но 72% твърдят, че останалите се отнасят към тях като към отделен етнос.

Тази разлика в данните при ромите има две значения. От една страна ни казва онова, което знаем от повечето изследвания (и от реалната практика): че ромите имат особено силно желание да бъдат приети от основната група (т.е. от българите) – половината идентифицират себе си като български граждани (а не според етнос), но само половината от тази половина считат, че останалите се отнасят към тях като към такива (т.е. че зачитат тяхната собствена самоидентификация). Стремещът за приемане

е очевиден. От друга страна, това разминаване в цифрите илюстрира и обидата от неприемането, която се трупа в ромските среди.

Общият предварителен извод тук е, че гражданската основа на българската национална идентичност продължава да съществува и, следователно, каквито и напрежения да се трупат, те нямат основата, на която да доведат до мащабни, трайни и системни междуетнически конфликти и междугрупово насилие.

Конкретният извод е, че потенциалът за групова затвореност (обида) е по-голям при турците, отколкото при българите и помаците; и е по-голям при ромите, отколкото при турците.

Тенденциите

Всички изследвания на общественото мнение в последните години разкриват една и съща картина на настроеността помежду основните етнически групи в страната. В случая обобщаваме картината на основата на изследвания на авторитетни агенции, както и на организации, работещи по сравними международни методики.²

Основните параметри са следните:

- Паралелно с намаляването на предубежденията на българите към турците след 1999 година, здравява се и се засилва предубеждението на българите към ромите. Според НЦИОМ, докато през 1992 година 43% от българите биха приели ромско семейство за съсед, към 2002 година този дял пада стремително на 29%. От страна на турците, предубежденията към ромите са значително по-слаби, отколкото е случаят с българите.

- Българите са по-малко дружелюбни спрямо турците, отколкото – обратното. Българската общност определя отношенията си с турската като „средно добри“, а турската с българската – като „много добри“.

- Ромите имат значително по-малко предубеждения към българи / турци, отколкото – българите (и донякъде – турците) спрямо ромите.

- Ромите са все по-силно убедени, че са дискриминирани от страна на мнозинството; около 30% твърдят, че са бити или ограбвани от българи / турци, докато само 10 % от българите / турците твърдят, че са бити или ограбвани от цигани.

- Силна е убедеността сред българите (72%), че „циганите“ търсят социални помощи, защото са мързеливи, а българите – само когато са безработни. Според самите роми (над 90%), те търсят помощи поради липсата на работа; и над 80 % от ромите смятат, че онези българи, които търсят помощи, са принудени да го правят поради липсата на работа, а не поради мързел.

- Всички етноси са убедени, че междуличностният контакт между представители на различни етноси е по-лесен и успешен, отколкото отношенията помежду им като групи.

- Личното общуване между етносите рязко намалява интензивността на предубежденията; и обратно – колкото по-малко контакти поддържат групите (и колкото по-големи разстояния ги делят), толкова по-силни са предубежденията към другите групи.

- Всички групи твърдят, че в България правата на малцинствата по принцип се спазват. Най-силно убедени в това са турците. Поводите за напрежение, според групите, имат социален характер и са предимно свързани с трудности при намирането на работа.

² Агенции: Медиана; МаркетТест; НЦИОМ. Организации: ПРООН; Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия; Български хелзинкски комитет.

- Всички групи са убедени, че администрацията не общува достатъчно с хората.
- Всички групи са убедени, че пътищата към интеграцията на малцинствата са в областта на „образованието и културата”, без да имат особена яснота, какво точно означава това като дейности.
- Социални слоеве, които по дефиниция трябва да са най-толерантни, всъщност в България са най-нетолерантни. Според данни на МаркетТест, колкото по-образован е даден българин, толкова по-предубеден е той към ромите. Според теренно изследване, проведено неотдавна в Пловдив, твърдото ядро електорат на Атака е съставено от учители. А според анализа на ПРООН, най-ксенофобски настроени – и подкрепящи Атака – в България са читалищните работници и учителите, наред с пенсионирани милиционери и военни от запаса.

Диагнози:

От анализа на общественото мнение се вижда, че факторите, които пораждаат рискове в междуетническото общуване включват:

- изолираност, непознаване, липса на „човешки” (междудличностни) контакти, разстояние. Особено важно е наблюдението, че **липсата на споделено трудово ежедневие е основен източник на риск**, според самите роми.
- някакъв системен дефект в образованието, по силата на който: а/ професионалните общности, които са посветени на просветата, са *най-тежко ксенофобски настроени*; б/ по-образованите групи са склонни към повече, а не към по-малко нетолерантност.
- приписването на ромите паразитно живеене „поради мързел” за сметка на социални помощи.
- неразбиране и неангажираност от страна на администрацията.
- асиметрия в междуетническите напрежения: ромите са много по-толерантни спрямо българите, отколкото са българите спрямо ромите; турците заемат средна, но не рискова позиция.
- новост е изострящото се чувство, от страна на ромите, за дискриминация, агресия и несправедливост.
- трайна (т.е. налична от началото на 1990-те години) е нагласата на мнозинството, че ромите ползват неоправдани привилегии в сравнение с останалите (социални и други помощи, неплащане на ток и вода). Настроението е трайно, променят се поводите (напр. едва в последните години се появи дразнителят „цигански къщи, строени от общината”, недоволство от здравните мобилни единици, обслужващи роми, които не плащат осигуровки и пр).
- Макар по своята природа вече космополитен и мултикултурен град, столицата София развива по-висока от средното степен на нетолерантност към ромското малцинство.

Изводи: същина на предубежденията и какво може да се направи?

Като обобщават изследванията си за едно десетилетие, изследователите от НЦИОМ стигат до най-стегнатото (от наличните в литературата) заключение, пригодно както за формулиране на диагнози, така и за структурирането на политики:

„Принципно на взаимоотношенията с ромите не се гледа като на рисков фактор за етническият мир. Подобни квалификации се правят само на взаимоотношенията с турците и то в първите години след началото на демократичните промени у нас. На ромите се гледа по-скоро с битова неприязън. Никой не допуска да се стигне до дълготраен политически значим конфликт с ромите. Битовите обаче са чести, в

повечето случаи остри. Точно обратно е положението при турците – те са уважавани съседи и приятели, желани бизнес партньори и колеги. Но опасенията от изостряне на етническите отношения по инерция се отнасят главно към тях.”

Насоки за решения:

Турци: негативните стереотипи относно *турците* са **политически** – т.е. отнасят се до някакво приписвано на турската общност намерение за опасно (т.е. не за общото благо) упражняване на *публичната власт*. Решенията, следователно, също трябва да бъдат предимно политически – т.е. отнасящи се до публичната власт. Ясно е, че българското общество отрано е напипало решението: включването на турците в демократичното представителство посредством политическа партия – т.е. посредством субект, който рано или късно ще упражнява някаква власт.

Самото упражняване на власт, от своя страна - и този факт е от *фундаментално* значение – сменя тревогите в мнозинството. Това личи от сравняването на степента на проникване на ДПС във властта и интензивността на негативните нагласи спрямо турците: колкото повече ДПС упражнява власт, толкова повече намаляват негативните настроения спрямо турците.

Роми: Анализът на НЦИОМ ни дава възможност за аналогичен анализ на положението относно *ромите*. Предубежденията към ромите са предимно **битови** (циганите са мързеливи) – т.е. отнасят се не до упражняването на публичната власт, а до *уредбата на частния живот на ромите в социума*. Решенията, следователно, трябва да се търсят в сферата на **социалните политики**.

И така още на този етап на анализа става ясно едно от главните му послания относно *ромите*, а именно: **последователното и ефективно прилагане на хоризонтални социални политики, отнасящи се до проблематиката на включването и на достъпа (т.е. пазар на труда, образование, здравеопазване, жилищна политика) би:**

- **решило основните проблеми на изключеност на ромите**
- **отслабило основанията за предубеждение към ромите.**

Медиите

В сравнение с положението през 1990-те години, големите национални медии отбелязват **съществен напредък** при отразяване на малцинствената проблематика. Налице са професионални кодекси, както и промяна на нагласите, които ограничават ролята на медиите в поддържането на междуетнически напрежения (изследвания на Център за социални практики в периода 2002-2006 година). Голяма част от медиите, по различни проекти, поддържат малцинствени предавания и рубрики. Същевременно са налице продължаващи дефицити:

- При положение, че до 15 % от населението на страната е съставено от някакъв вид малцинства, присъствието им в медиите (като общ обем информация, а не под формата на авторство) варира между 1 и 3 %;
- Огромната част от тези проценти е съставена от два вида материали: ромска престъпност, бедност, проблеми; дейността на ДПС като представител на турското малцинство;
- Информацията, предлагана по темата „роми”, когато не е в плоскостта бедност-престъпност-насилие, предлага „постно” меню от типа празници-самобитност-музика;
- Огромната част от материалите на малцинствена тема са с автори, представители на българско-християнското мнозинство;

- Малцинствата, и особено ромите, нямат доверие на националните медии, като се доверяват предимно на малките и нередовно излизащи ромски печатни медии;

- В последните години се появиха и разгърнаха откровено ксенофобски медии, като вестниците „Атака” и „Нова зора”, както и ТВ канал СКАТ. Те легитимират ксенофобията като допустимо явление и така подготвят бъдещи конфликти и напрежения.

- Реконструкцията на случая „Красна поляна” разкрива постоянна наклонност на медиите да търсят сензации, свързани с привиждено агресивно поведение на ромското малцинство. Същият случай демонстрира и отсъствието на желание, у медиите, за последващо възстановяване на истината за подобни случаи.

Изводи:

Макар в своите етични кодекси и практики медиите да сигнализират, че осъзнават недопустимостта на етническата дискриминация и предубеждението, поради гоненето на сензации и липсата на устойчивост на разследващите усилия на журналистите, всъщност медиите позволяват на етническата стереотипизация да се вмъкне обратно „през прозореца”.

Медиите, както и учебното съдържание в образователната система, не предоставят конкретни и устойчиви познания за всички аспекти на живота на различните етнически групи в България.

Политически партии / избори

Партиите не демонстрират сериозна степен на разбиране на – и ангажиране с – междуетническата проблематика. Те включват в платформите си само отделни малцинствени (предимно ромски) въпроси. Някои от основните партии включват в листите си кандидати от ромски произход, за да си осигурят гласовете на ромския електорат, но липсва системно третиране, както и реално разбиране на малцинствената проблематика като проблем на цялото общество и на цялата политика. Напротив, съществуват и партии („Атака”), които изрично подклаждат междуетническата вражда и зареждат потенциалните конфликти с мотивация.

На ниво висши ръководства (Изпълнителни съвети, Изпълнителни бюра и т.н.) представители от не-доминиращи в партията етноси има единствено в ДПС (българи) и в СДС (турчин).

Тъй като не са осмислили малцинствената проблематика и решенията, които предлагат, политическите партии в последните години допринасят за създаването, а не за решаването на проблеми.

Очевидно е, че профанацията на политическите нрави по посоката на „купуване на гласове” е нов източник на напрежения, тъй като мнозинството идентифицира „циганите” като основни получатели на пари (и на други средства), което подсилва техния образ на социални паразити.

Реконструкцията на случая „Красна поляна” (и онова, което знаем за случая „Самоков”) разкрива нова опасност, породила се от деградацията на политическото поведение. В тази ситуация *всеки достатъчно добре организиран политик, владеещ техниките на оформяне на общественото мнение на конкретната група, може да инициира и разгърне междуетническо напрежение.*

Извод:

Оформени са условията, при които безотговорно и подстрекателско действие, целящо политически дивидент, може да доведе до междуетническо напрежение.

Социални и икономически фактори

Турците са по-малко образовани и по-бедни от българите, докато за *помаците* на практика нищо не знаем. Но и при двете групи социалните неблагоприятия не са толкова значими, че да поразят сериозни проблеми, свързани с междуетническите отношения, дискриминацията и т.н.

По отношение на *ромите* главното е следното: макар проблемът да не е изцяло социален, той е достатъчно социален, за да могат социално-насочени хоризонтални политики и дейности да постигнат значими, качествени и трайни промени. От гледна точка на политиките на държавата, ромския проблем е предимно социален и е свързан с трайната и в някои отношения задълбочаваща се изолация на ромските общности от основното общество.

В последните документи на ЕС и на Европарламента, основните проблеми на ромите са също оформени в категориите на социалната политика: здравеопазване; образование; жилищни условия. Ключовите думи в тези документи са по-обхватни, но също имат отношение и към социалните/икономическите политики: включване; разнообразие; равенство (т.е. на достъпа и на представителството).

От гледна точка на философията на включването, ромите имат двоен проблем. За разлика от турците, те нямат политическо *представителство*. За разлика от всички останали групи, те нямат и адекватен *достъп* до основните ресурси, предлагани от обществото и държавата: здравеопазване; образование; стабилно участие в трудовия пазар.

Дефицити в държавната политика спрямо малцинствата

Като се има предвид политическата доктрина на Освобождението, разработена от Васил Левски, както и присъствието на значимо представителство на българските турци във всички демократични български парламенти от Освобождението насам, би могло да се заключи, че няма особени проблеми в политиката на българската държава относно малцинствата.

Това би било прибързано заключение. Държавната политика през 20-ти век демонстрира значителна степен на непоследователност, а през 21-ви – неефективност и липса на системност.

Опити за преименуване на мюсюлмани, разселване на помаци и притискане на турците за интегриране са често срещано явление от началото на 20-ти век. По време на комунистическия период, първоначалните опити за „позитивна дискриминация“ (фаворизиране) на малцинства като турското, както и за подкрепа на културната автономност на малцинствата (собствени училища, вестници) в крайна сметка се обръща в своята противоположност – в политиката на насилствена асимилация, с която ще бъдат запомнени 1970-те години (по повод ромите и помаците) и 1980-те (по повод турците).

Същевременно, според много по-голям процент от българите, в сравнение със средното за ЕС (50% срещу 31%) са убедени, че преодоляването на дискриминацията е най-вече работа на правителството. Това натовазва българската държава с по-големи очаквания и съответно – с по-големи отговорности от обичайното за други страни. В практически план, очакването към държавата означава също, че по този въпрос българското общество разполага със слаб „компенсационен потенциал“ – т.е. ако държавата не се заеме, няма друг субект, който да може да влезе в създалия се вакуум, за да свърши работата. Българите конкретно отнемат това право на училището и семейството (процентът на българи, които вярват, че тези институции имат какво да правят за преодоляването на дискриминацията, е значително по-нисък от европейския). Българите привиждат единствено работодателите като някакъв подобен компенсиращ

дискриминацията субект (30% българи смятат, че работодателите имат отговорности при преодоляване на дискриминацията, в сравнение с 20% от европейците).

Всяка политика, съдържаща компонент „роми” трябва да се основава и на едно важно допълнително съображение. Ромите имат кратък времеви хоризонт както назад, така и напред във времето. Литературата по въпроса отдавна обръща внимание на онова, което Парушев описва като „циганите не искат да имат памет за себе си”. *Хоризонтът напред* е също много по-кратък от този на мнозинството. Затова всяка мярка, за да постигне успех, трябва да е планирана така, че да произведе реални резултати бързо. В този смисъл е заключението от неотдавнашно изследване на МТСП по въпроса: „Ромите не търпят дълъг хоризонт”.

Философски дефицити

Тъй като дебатът относно природата и перспективите на българското общество като мулти-етническо и мулти-културно все още не е проведен, държавата не е направила фундаменталния избор какво следва да се прави по отношение на малцинствата. Философската основа („софтуерът”) на политиките и дейностите като че ли не е все още изяснен. Резултатът е, че въпреки декларираните намерения, налице са две алтернативи, между които трябва да се избере ясно (и да се следва упорито) една от тях:

1. Да се опита да компенсира страданията на групата в качеството ѝ на единен субект.

Това е нещо, което държавната политика в общи линии прави сега. Ромите се възприемат като групов субект (т.е. не като на сбор от индивидуални субекти) и развиваните политики са предимно „ромски” и отделени от хоризонталните, общонационални политики.

Счита се, че такава политика не адресира **корена** на проблема, а именно неспособността на мнозинството от ромите да се справят в условията на модернизация – т.е. да преминават именно от *групово оцеляване* (зависимост) към *индивидуален напредък* (автономност).

Резултатът е увеличаваща се дистанция между ромската и останалите общности, увеличаваща се неспособност на ромите да се справят с предизвикателствата на модернизацията, както и окуражаване на настроения на групов безпомощност и зависимост от държавата. В социалната структура, ромите формират българския „under-class”. Съгласно данни на агенция „Медиана”, отчетливо се вижда, как българите и (по-бавно) турците постепенно излизат от груповата безпомощност на 90-те години и достигат до разбирането, че индивидуалното усилие е в основата на личното (а и на общественото) благополучие. Обратно – на практика всички роми са убедени, че тяхното благополучие зависи само от държавата.

Това е фрапантна форма на зависимост, на основата на която лесно се формират негативни настроения: у *мнозинството*, защото държавата „фаворизира” ромите, а у *ромите* – защото държавата не се грижи достатъчно за тях.

Оттук нататък източниците на напрежение са очевидни: *мнозинството* ще се гневи всеки път, когато смята, че е забелязало поредната форма на фаворизиране; *ромите* ще се гневят всеки път, когато решат, че държавата не се грижи за тях достатъчно. И нито мнозинството, нито самите роми ще адресират основния проблем: как да стане така, че ромите да постигнат благополучие с индивидуални усилия и умения.

Или държавата може да избере друго:

2. Държавната политика да се фокусира върху преодоляването на груповата безпомощност и идентичност и да намери начините да снабди ромите с нагласите и уменията, основани върху индивида, за постигане на неговото благополучие.

Подобна политика е много по-трудна от първия вариант. Тя изисква от държавата и нейните служители: системност на мисленето и действието; способност за съчетаване в едно на различни подходи и инициативи, разчетени за години напред, с установени срокове и ясни индикатори за оценка на резултата; диалог и мобилизиране на социален капитал; както и – създаването и поддържането на система на мониторинг на потенциалните конфликтни точки.

Това е и в посока на мисленето на ЕС. Но тези нарочни групови политики могат да бъдат единствено *допълващ* (и временен, извънреден) *елемент* към общонационалните политики, които по дефиниция са „слепи“ по отношение на етническите различия.

Само ефективната хоризонтална политика дава трайни резултати. Нейната липса не може да бъде трайно компенсирана с нарочни, фокусирани върху една група и един проблем политики, ограничени във времето и бюджетирани си.

- Ако МОН ефективно изпълнява своите задължения да осигурява задължителната посещаемост на училищата, вписана в Конституцията, то „ромските“ програми в областта на образованието ще са малобройни, тесни по обхват и временни.

- Ако има ефективна държавна и общинска жилищна политика, насочена към бедните независимо от техния етнос, то „ромските“ програми в областта на жилищния проблем ще са малобройни, тесни по обхват и временни.

- Ако данъчните служби прилагат ефективна политика на събиране на данъци, и ромите в своето мнозинство ще ги плащат.

- Ако МЗ има ефективна политика за включване и на най-бедните и изолирани индивиди в системата на здравеопазването, то „ромските“ програми в областта на здравеопазването ще са малобройни, тесни по обхват и временни.

- Ако МТСП има ефективна политика за включване и на най-бедните и изолирани индивиди в системата на заетостта, то „ромските“ програми в областта на заетостта ще са малобройни, тесни по обхват и временни.

- Ако общините прилагат ефективни градоустройствени планове, то „ромските“ програми, насочени към „махалите,“ ще са малобройни, тесни по обхват и временни.

Мониторинг

Мониторингът на потенциалните напрежения и конфликти не е нито панацея, лекуваща всичко, нито – еднократен чудодееен акт, който решително да преобърне ситуацията и я насочи по нов коловоз. От мониторинга има смисъл, ако:

- е постоянно, дългосрочно и искрено (т.е. не под натиска на конкретна кризисна ситуация или имитативно) усилие на държавата;
- се провежда на всеки три месеца, съобразно спецификата на проблематиката (например – сезонността на трудовата дейност на основните малцинства, миграционните потоци и т.н.);
- стане съставна част от вземането на решения и формирането на политики;
- бъде достатъчно широк, системен и многообразен (което означава и изискващ значими ресурси – финансови и човешки), за да предлага цялостна картина, годна за употреба при формулирането и провеждането на съответните политики;

- се провежда, в своята аналитична част, от независими от държавата (и от конюнктурата) експерти.

Мониторингът би следвало да бъде ясно структуриран в няколко направления:

- мониторинг, представящ *непреки индикатори за рисковете*.
- *пряк мониторинг*
- *систематизиращ мониторинг*

Статистически мониторинг (непреки индикатори за рискове)

В перспектива (при пълно разгръщане на системата за мониторинг на рисковете) макар основната информация да трябва да бъде събирана с помощта на нарочно използван социологически инструментариум, получаването на пълна картина изисква постоянното набиране и на други масиви от информация. Тези масиви да дават картината в развитие на „твърдите“ (т.е. околичествяеми и предимно отнасящи се до социално-икономическата и публична сфера) индикатори, като заетост, ниво на престъпност, нива на налично насилие, посещаемост на училищата, включеност в здравната мрежа и т.н.

Информацията трябва да бъде събирана предимно от държавните служители в съответните ведомства (централно и по места) на тримесечна база; впоследствие информацията да бъде обобщавана, заедно със социологическите данни, като спомагателна.

Национално ниво

ОБЩЕСТВЕНО СЪЗНАНИЕ

- *Турци*. От 2000 година насам се констатира спад на нетолерантността по отношение на *турската* общност, както и на взаимни напрежения между турци и българи. Същевременно, от 2005 година се наблюдава бавно нарастващо недоволство сред българската общност от „прекомерното“ присъствие на турци във властта в районите с концентрация на турско население.

Констатацията тук е, че българското общество продължава да има силно егалитарна култура. Реагира остро на случаи, в които привижда неправомерно (несправедливо) фаворизиране на турците по отношение на властта.

Мониторингът би следвало периодично да тества настроенятия (най-вече в Кърджалийско, Разградско и Шуменско) по повод привижданото свръх-представителство на турци във властта (става дума за комбинация между данни от изследвания и данни от властите).

Политиките би следвало да постигнат осъзнаване, във всички засегнати общности, че свръх-представителство не съществува дори в районите с най-голяма гъстота на турско население. Изследванията показват, че във всички такива региони представителството на турци във властта е значително по-ниско, отколкото е делът на турците сред населението.

- *Роми*. Паралелно с намаляването на напрежението между турци и българи расте нетолерантността (предимно у българите, по-малко видимо у турците) към *ромите*. Данните („Медиана“) разкриват сериозна асиметричност в оценките на различните етнически общности относно дискриминацията на ромите, както и по степента на убеждение, че именно ромите създават проблеми за останалите

Тъй като, съгласно данните, ромите изглежда са по-толерантни към другите етнически общности, отколкото са те към ромите, мониторингът би следвало да отдели

поне толкова усилия за анализиране на българските и турската общност, колкото – на ромската. Същевременно, острото чувство за дискриминираност, което все повече демонстрират ромите означава, че мониторингът трябва да следи и тези показатели.

Мониторингът би следвало да обобщава, на текуща основа, достъпните социологически данни (както национално-представителни, така и представителните за различни места) и да произвежда констатации относно динамиката на междуетническите отношения по **индикаторите за взаимна търпимост**, залагани в такива изследвания. Тези индикатори са отдавна налични в добрите изследвания и няма нужда да бъдат изброявани в настоящия документ.

- *Образование.* Структурата на българското обществено мнение демонстрира поразителна *разлика с обичайното в Европа и САЩ*. В страните на „Запад“, колкото един човек е по-млад, образован и в колкото по-голям град живее – толкова е по-толерантен към малцинства и имигранти. В България е обратно: младите, образовани градски жители са много по-нетолерантни, отколкото възрастните, необразовани жители на малките населени места. Най-ксенофобски настроена е столицата София (според данни на БХК).

Мониторингът би следвало да развие специално внимание към наблюдението на обществените настроения в така очертаните рискови групи: българските общности в големите градове (вкл. в частност София), образованите слоеве, (учителите?). За целта отново могат да се ползват наличните и достъпни, а не – нарочно поръчани изследвания (освен ако не се констатира належаща нужда от такива в конкретна обстановка).

Политиките, нуждата от които се вижда тук, са за незабавна, радикална и безкомпромисна модернизация на българската образователна система, вкл. незабавното въвеждане на учебен материал по въпроси като: конституция, власт, разделение на властите, политически партии; граждански права и свободи; история и култура на малцинствените общности; умения за межкултурен диалог и партньорство. Учебният материал и форматите по история и обществени науки също трябва да претърпят съответните на това промени.

ПУБЛИЧНИ ИНСТИТУЦИИ

- *Правителството*, макар да е страна по повечето международни документи по правата на малцинствата, да е постигнало висока степен на хармонизация на законодателството с ЕС и да е произвело десетки стратегии и програми, имащи отношение към интегрирането на малцинствата, демонстрира слабости в прилагането на заявените си политики. Някои от тях няма как да бъдат спестени:

- Липса на бюджетиране на заявените програми, стратегии и дори институции;
- Липса на срокове, конкретни ангажименти на конкретно посочени институции, както и на система за оценка на заявените (или на реализираните) програми и стратегии;
- Липса на мотивационни механизми, насочени към изпълнителите на дейностите;
- Работа на парче, без връзка на различните дейности помежду им и без полагането им в единен бъдещ резултат;
- Липса на добра воля (анти-ромски настроения избухват и сред служителите на институциите, отговорни за ромското приобщаване);

Мониторингът в това отношение е: самата държава трябва да създаде работно звено, което постоянно да следи изпълнението и напредъка (или – не) на всички държавни действия по отношение на малцинствената проблематика; и да формулира изводи относно постигнатото, както и препоръки към политиките и практиките.

Политиките са очевидни: държавата да положи своите дейности, програми, стратегии и пр. върху ясно и гледащо напред мислене относно малцинствената проблематика, насочено не към поддържането на груповата изолация (т.е. на ромите), а към съдействието за справяне с кризата на модернизацията.

Очевидна е и необходимостта от мащабни, планирани за години напред усилия за обучение на администрацията по необходимите й умения за преодоляване на гореописаните дефицити.

- ***Политическите партии***

Мониторингът би следвало да следи развитието на програмните документи, предизборните платформи, интервютата, парламентарната и общинска дейност на националните партии, с оглед очертаването на картината в нейната динамика (даване отговор на въпроса – партиите все по-адекватно или все по-неадекватно адресират малцинствената проблематика).

Политиките би трябвало да са насочени трайно към убеждаване на обществото, че ксенофобското говорене в политиката е недопустимо (например – не НПО, а държавата би трябвало да подвежда под отговорност пред закона политици за ксенофобски изказвания).

- ***Медиите***

Мониторингът би следвало да повтори наличния в НПО опит и да провежда периодичен честотен- и контент-анализ на представянето на малцинствената проблематика в медиите и особено – по така посочените дефицити.

- ***Неправителствените организации (НПО)***

В последното десетилетие и половина НПО в България проведеха стотици пилотни проекти и изследвания по малцинствената проблематика. Натрупан е огромен масив знания и добри (респективно – лоши) практики. Макар да са частични по своя характер, тези знания и практики могат и трябва да залегнат в основите на държавната политика по отношение на малцинствата. Но до днес няма нито една дейност, която да обобщи, резюмира и изведе приложимото (т.е. като политика) от цялата тази дейност.

Мониторингът би следвало да включи, в първата година, създаването на нарочен екип за обобщение, оценка и систематизиране на опита на НПО (и други релевантни организации и инициативи) по отношение на малцинствената проблематика. Впоследствие, към този масив следва да се добавят нововъзникващи практики и знания.

Политиките, които следват от тук са – държавата да формира и поддържа капацитета (на ниво ръководители, институции и служители) да превръща добрите практики от проекти в национална политика.

- ***Образователната система***

Не-включеността в образователната система е ключов фактор за изолация на малцинствата и за формирането на фундаментализирани групови настроения. В последните години тенденциите тук са изцяло отрицателни, както личи от данните на „Медиана” в периода януари 2005-юни 2007 г. с 992 представители на ромската етническа общност.

Съгласно тях, докато българите и българските турци са успели да преодолеят проблемите на прехода и повишават образователното си ниво, при ромите това не е така. Напротив, увеличава се неграмотността и спада общото образователно равнище.

Останалите етнически общности значително са повишили образователното си ниво в сравнение с най-възрастната генерация (над 50 г.). При ромите е налице процес на връщане към образователното ниво на възрастните.

Отпадналите от образование представляват 10,3% от младежите на възраст 15 - 18 години. Над половината от тях са роми.

Мониторингът в определените рискови места би следвало да следи за развитието на тези цифри, както и за динамиката на отпадане / степен на включеност на децата от различни малцинства в образователната система.

По отношение на ромите, мониторингът допълнително трябва да следи за съотношението между деца в „кварталните“ („цигански“) училища и ромски деца в „смесените“ училища (намаляването на групата на първите и увеличаването на групата на вторите би било индикатор за намаляване опасността от етнически напрежения).

Накрая, мониторингът следва да поддържа информация и относно пренасочването на ромски деца от „помощните“ към общообразователните училища – процес, за чийто успешен принос към интеграционната тематика в България свидетелстват вече няколко авторитетни международни оценки.

- ***Системата на здравеопазване***

Опитът от регионални проекти (ЦСП 2006-7) сигнализира, че голяма част от ромите (най-вероятно голямото мнозинство) нямат реален достъп до системата на обществено здравеопазване. Анализът на конкретни („точкови“) ситуации илюстрира, че до 45 % от ромите в „гетата“ нямат документи за самоличност, а мнозинството от останалите нямат здравни осигуровки. Това положение гарантира тяхната изключеност от системата на здравеопазването. Заедно с изолацията от образованието и заетостта, това е още един рисков фактор, тъй като затваря ромите в изолирана груповост и чувството на жертва на останалите.

Мониторингът трябва да следи, на местата включени в раздела „Конкретни ситуации“ (вж. по-долу), степента на включеност / изключеност на ромите и други релевантни малцинства от системата на здравеопазване. Тъй като нито официалната, нито неофициалната статистика дават дори приблизително вярна информация относно това положение, мониторингът би следвало да интегрира и елементи на изследване – т.е. да се стартира с реално изследване на всяка ситуация, за да има стартова представа за истинската картина. Това усилие да минава по линията на информация, събирана от държавни или общински служители. По периферията на съответното „гето“, ако в него действа „здравна мобилна единица“ (т.е. доставяне на здравни услуги на място и на неосигурени индивиди) да се мониторира отношението на българските общности – т.е. негативизъм по отношение на „специално отношение“ към ромите. Това усилие в перспектива може да мине към социологическия инструментариум.

- ***Пазарът на труда / социалното подпомагане***

Според агенция „Медиана“: „Това, което се случваше в последните осем години е постепенното вписване на квалифицираната работна ръка в икономиката на страната. Висококвалифицираните кадри си намериха работа. Възнаграждението им расте. Безработицата сред тях намалява. Материалният им стандарт се увеличава. Същевременно в страната има маса „излишни хора“ – хора без образование и квалификация, неграмотни, които не са и няма да бъдат работна ръка. Не може да се очаква никакъв глад, дефицит за неквалифицирана работна ръка. Същевременно огромни маси млади хора (засега половината от които роми), които просто не са „кадри“, ще продължат да битуват в условия на бедност и крайна мизерия.“

Липсата на квалификация държи ромите вън от пазара на труда, който няма нужда от тях. Липсата на други алтернативи (т.е. за трудови доходи посредством неквалифициран труд) поставя ромите в зависимост от социалните помощи. Това:

а/ прави ромската общност зависима, пасивна, групово-затворена, с усещането за „жертва” и с постоянния гняв на жертвата против онези (мнозинството, държавата, останалите по-успешни малцинства), които държи отговорни за своето поведение. Това е основният рисков фактор по отношение на ромските (и други подобни, изпаднали в безпомощна зависимост) общности;

б/ симетрично се създава неприязън в българската общност, в която все повече хора имат самочувствието, че се оправят сами, докато „циганите” ги издържа държавата;

Поради остротата на настроенята по повод социалните помощи за ромите, *мониторингът* следва да следи основно индикатора „степен включеност на ромите в пазара на труда / намаляване на ромската зависимост от социалните помощи”.

- ***Равнища на насилие като индикатор за изострящ се контекст***

Според класацията на ЮНЕСКО, насилието върху личността е висша, крайна и най-ясна форма на нетолерантност.

Мониторинг. Събирането и поддържането на масив данни за криминогенната обстановка в таргетираните райони ще дава картина по отношение на трупащи се напрежения.

В. Конкретни ситуации (регионално ниво)

От гореизложеното следва, че на регионално ниво следните характерни ситуации подлежат на мониторинг (т.е. по приложимите показатели):

Големите градове, в които има компактни малцинствени групи (най-вече ромски „гета”). Докато големите градове са средище на ксенофобия, присъствието в тях на компактни и видими малцинствени маси е рисков фактор за напрежение и конфликт.

Районите (вкл. в големите градове), където компактни малцинствени маси съжителстват в съседство с българи, които изживяват себе си като жертви на прехода (бедни, безработни, нещастни). Такива ситуации са най-рискови, тъй като става дума за съжителството на две еднакво затворени (фундаменталистки) групи, което пък носи висока степен на конфронтационен заряд.

Районите с голяма малцинствена гъстота, в които няма история на междуетнически напрежения. Целта тук е да се отчете, в какви параметри ситуацията благоприятно се различава от проблемните райони, за да могат да се изработят допълнителни индикатори относно риска.

Модел на социологическия мониторинг

Предлаганият в **Модела** социологически инструментариум има възможността да оказва пълноценен мониторинг в рамките на зададените цели на проектното усилие. Информацията, събирана (виж горе) от държавни и други институции като част от цялостното (в перспектива) мониторингово усилие, в тази картина има ролята на непряк, подкрепящ и контекстуализиращ индикатор.

Резултати

В Таблица 1 са представени крайните резултати от тестовото изследване. Те ни дават основание за следните изводи:

- Най-високо равнище на нетолерантност има към ромите от кв. ”Факултета” в София, а най-ниско е равнището на нетолерантност към жителите на кв. ”Надежда” в Сливен.

- При индекс 15,33 имаме средна степен на нетолерантност във „Факултета” по скалата от 1 до 30. В останалите квартали степента на нетолерантност е в обхвата от ниска до средна.

- И в четирите локации най-високи са стойностите на нетолерантност в сферата на социалния живот. Това сигнализира за възможността да се предприемат по-фокусирани мерки с оглед понижаване на нивото на нетолерантност в тези общности като цяло. Тези данни контрастират с много по-ниските степени на дискриминация, фиксирани в сферата на труда.

- Потвърждават се основните изводи от други изследвания, а именно, че приобщаването към съществуващите обществени мрежи и *трудовия процес* намалява степента на дискриминация и конфликтния потенциал. Особено видно е това в разликата, която ромите констатират по отношение на предубежденията в работна среда (ниска степен на дискриминация) и в контактите им с институциите (висока степен на дискриминация).

Таблица 1

	София-Факултета	София-Захарна фабрика	Сливен-Надежда	Самоков
Култура и общуване	2,27	1,92	1,53	1,86
Социален живот	3,72	2,65	2,53	2,93
Личен живот	1,88	1,51	1,22	1,54
Общо	15,33	11,76	10,23	12,33

Заключение относно държавната политика и нейния инструментариум

Проблеми

Липсата на достатъчна ефективност на досега използвания инструментариум на държавните политики по отношение на малцинствата (най-вече ромското) се дължи на няколко фактора:

а/ политиките се съсредоточават върху ромската общност като върху един групов субект;

б/ политиките са разпокъсани, несистематизирани, техните резултати не се измерват и оценяват реално и не се полагат в общата картина на постигнатото;

в/ съществува заблуда от страна на държавните институции, че те разбират достатъчно ясно проблемите и ги решават с конкретни мерки; това не само, че не е вярно, но подобна убеденост прави институциите ревниви и не възприемащи нови предложения или външна критика (дори – критичен външен анализ);

г/ на политики за малцинствата се гледа като на нещо откъснато от останалата част от държавните политики;

д/ не се разбира същината на нарочните малцинствени политики като *допълващи* хоризонталните политики на държавата.

Решения

Доколкото има „*турски* въпрос”, той е политически в своята основа и се решава общо взето успешно с наличните политически инструменти (представителство на турската общност във властта и политиката).

Доколкото има „*ромски* въпрос”, той е социален в своята основа и досега **не** се решава адекватно с наличните държавни политики в социалната област.

Разгръщането на устойчива социална политика на държавата в областта на образованието, заетостта, квалификацията, здравеопазването, жилищата ще реши основната част от въпросите, свързани с ромите, тъй като тези въпроси произтичат от изолираността, бедността и неучастието на ромите. Обхващането им с ефективни държавни и общински политики ще атакува корените на междуетническите търкания. Специфично „ромските“ програми ще останат необходими, но ще се окажат ограничени по обхват, допълващи по природа и подчинени на голямата социална политика.

Освен *включването*, посредством социалната политика, държавата следва да създава условия за окуражаване *представителството* на ромите във властта на всички нива, както и тяхното *участие* във формирането, провеждането и оценката на онези политики, които директно влияят върху ромския живот.

Едва в процеса на изграждане на подобна система от политики, мониторингът на критични ситуации предстои да намери своя истински смисъл.

II. РАЗВИТИЕ НА ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОЦЕСИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Численост на населението. Народът на една страна придава нейния облик, характер и място на световната политическа, стопанска и културна карта. Потенциалът и авторитетът на държавите се определят преди всичко от числеността на тяхното население и от неговите качествени характеристики, които предпоставят изявите на националната общност. Днес България се намира в състояние на сериозна демографска криза, чиито многостранни проявления се усещат във всички обществени сфери и от която се определя не само настоящето, но и бъдещето на българския народ и държава в дългосрочен план.

След 1988 г. населението на страната бързо намалява и от 8 986 636 души се снижи към 31 декември 2006 г. до 7 679 290 души (към края на 2007 г. е 7 641 490 души)³. В резултат на отрицателния естествен и миграционен прираст загубата на население за 18 години възлиза на 1 307 346 души (-14.55 % или 1 на всеки 7 българи вече липсва), средно по 72 628 души на година. Според официалните данни през 2006 г. населението е намаляло с 39 460 души (-0.511 %)⁴, докато през 2005 г. намалява с 42 299 (-0,545 %), а през 2004 г. с 40 224 души (-0.516). Темпът на свиване на числеността на населението, макар и бавно, спада. Основната предпоставка за това е увеличаването през последните години на броя на живородените, доколкото числеността на умрелите от 2005 г. отново се покачва. Същевременно динамиката на външната миграция за периода след 1988 г. остава неясна и трудно се интегрира към останалите показатели при изчисляването на общия брой на населението. Поради тази причина много експерти са на мнение, че фактически наличното население в България е с по-малка численост, отколкото е отразено в официалните данни.

Гъстотата на населението в края на 2006 г. е 69.3 души на кв. км, а през 1988 г. е бил 81.0 души на кв. км. В момента България е втората по ред най-рядко населена страна в Южна Европа след Черна гора.

Мъжете в България са 3 720 932 (48.5 %), а жените са 3 958 358 (51.5 %). Във възрастовите групи до 43 навършени години включително, мъжете преобладават, в следващите по-многобройни са жените. На 1000 мъже се падат 1064 жени, докато през 1988 г. са били 1024.

³ Данните за 2007 г. са прогнозни и затова ще бъдат прилагани като допълващи актуалната демографска картина.

⁴ Намалението на населението през 2007 г. е 37 800 души (-0.492 %).

През 2006 г. в градовете у нас живеят 5 425 332 души, а в селата 2 610 604 (70.6:29.4). В 1988 г. делът на градското население е бил 67.0 % (а още 18 години по-рано, през 1970 г., гражданите са съставлявали 53.0 % от цялото население), като жителите на градовете са възлизали на 6 022 347 души и са намалели оттогава с 597 025 (9.9 %).⁵ Населението в селата пък е било 2 964 289 и е намаляло за 18 години с 353 685 души (11.9 %). Тези данни подсказват, че темповете на урбанизацията през последните 18 години са спаднали не само поради задържането на селското население по селата и завръщането на част от гражданите към тях, но и заради нарасналата емиграция извън България, която се поддържа предимно от градското население.

Брачност. В годините на преход от етатистко към либерално общество българският семеен модел претърпя съществена промяна. Тенденцията на въздържане или отлагане на сключването на брак доведе до значително намаляване на брачността сред българското население и до утвърждаване на практиката на семейно съжителство без узаконяването му. Тази практика е характерна при значителен дял от двойките при поддържането на интимната връзка между сексуалните партньори в епохата на т. нар. втори демографски преход, който в българският случай се преля в протичащия социално-икономическия преход. Според преброяването от 2001 г. 157 359 семейни двойки (7.4 % от семействата)⁶ са в съжителство без брак. Поради нарастването на извънбрачните раждания оттогава, може да се съди, че броят на тези семейства значително се е увеличил.

През 2006 г. у нас са сключени 32 773 граждански брака⁷ (4.3 ‰) при 62 617 брака (7.0 ‰) за 1988 г., което е показателно за срива на семейната институция. В сравнение с 2002 г. обаче, когато е най големият спад на брачността, се набелязва растеж. Тогава са сключени само 29 218 брака (3.7 ‰). По всичко личи, че стопанското съживяване и възстановяване от началото на новото хилядолетие води и до частично възстановяване на традиционните социални отношения.

В градовете са сключени значително по голяма част от браковете у нас в сравнение със селата – 26 159 срещу 6614 (съотношението е 4:1). Поради това брачността в градовете е по-висока отколкото в селата, съответно 4.8 ‰ и 2.9 ‰, тъй като младежкото население на страната се отлива към градските центрове, където има по добри условия за живот, професионална реализация и отглеждане на деца.

Средната възраст на българите при сключване на първи брак през 2006 г. е 29.3 години за мъжете и 25.9 за жените. Утвърждава се тенденцията на все по-късно сключване на брак от младите хора. В градовете мъжете се женят сравнително по-късно отколкото в селата – съответно на 29.6 и 28.1 години, а при омъжващите се жени тази разлика е още по изявена – 26.3 и 24.5 години. По-късното сключване на брак води до нарастване на възрастта на младежите, на която за първи път стават родители, макар много от ражданията да са извънбрачни.

През 2006 г. бракоразводите са 14 828 (1.9 ‰)⁸ при 12 359 за 1988 г. (1.4 ‰). Процесите на отмиране на нравствените норми от патриархалния модел на българското семейство и установяването на нов модел на по-либерално общуване между половете повишава предразположението за пристъпване към семейна раздяла и увеличава делът

⁵ Трябва де се има предвид, че през разглеждания период част от селата са добили статут на градове, а други са били присъединени към близките им градски центрове, с което по административен път е увеличено градското население.

⁶ Тук не са включени разделените семейства, на които бракът не е разтрогнат със съдебно решение.

⁷ Засега само гражданският брак е признат за законен, въпреки предложенията за либерализация на режима на бракосъчетанията.

⁸ През 2007 г. бракоразводите по прогнозни данни са 16 000.

на прекъснатите бракове с относително голяма продължителност, поради което през последните три години се забелязва нарастване на средната продължителност на прекъснатите бракове. Поради сравнително по-доброто запазване на патриархалните отношения в селата и значителното застаряване на населението там, разводимостта в тях е 1.2 %, докато в градовете е 2.2 %.

При преброяването на населението, проведено през 2001 г., е установено, че общият дял на “семейните” у нас е спаднал в сравнение с 1985 г. от 56.3 % на 53.8 %. По-значителен е този спад при жените – от 56.0 % до 52.5 %, което се дължи и на по-значителното застаряване на женското население, съответно, на увеличаването на относителният дял на вдовиците (те нарастват от 10.6 % на 14.3 %, а мъжете вдовци през тези години са 3.2 % и 3.7 %). Същевременно нараства и делът на разведените жени, които не са сключили нов брак – от 3.3 % на 4.4 %, докато делът на разведените мъже без брак се покачва само с 0.6 % – от 2.3 % на 2.9 %.

Раждаемост. През 2006 г. са се родили 74 495 деца, от тях живи са 73 978 деца (9.6 %)⁹. Измежду живите новородени 38 108 са момчета и 35 870 – момичета (съотношението им е 1062:1000). През предходните години живородените съответно са: 2005 г. – 71 075 деца (9.2 %) и 2004 г. – 69 886 (9.0 %). Сравнението с 1988 г., когато живородените са 117 440 (13.1 %), показва, че в последните години се раждат от 2/5 до 1/3 по-малко деца оттогава. През 2006 г. обаче са родени с 15.4 % повече деца от 1997 г., когато беше достигнато историческото дъно на раждаемостта у нас – 64 125 живородени (7.7 %).

След Втората световна война в резултат на взаимодействието между два фактора – приключването на войната (ограничаването на мобилизационните усилия при мъжете) и навлизането в зряла фертилна възраст на многочисленото поколение родено през 20-те години, раждаемостта се покачва, а числеността на живородените още по-рязко се увеличава. Появява се многобройното поколение на т. нар. бейби-бум. Преминаването на тази компенсаторна популационна вълна довежда в края на 60-те и през 70-те години, когато се реализира на родителското поприще следвоенната генерация, до стабилизиране на нивото на живородените на сравнително високи стойности (през 1962-1967 броят им чувствително намалява поради влиянието на малобройното поколение от втората половина на 30-те години), чиято численост варира около 140 хиляди новородени деца годишно и едва през 80-те години започва нов значителен спад на числеността им. Отражението на социално-икономическите промени през 90-те години на отминалия век върху репродуктивното поведение на българите и емигрирането на стотици хиляди младежи подавиха проявлението на тази затихваща вълна. Икономическият възход през последните години активизира компенсаторен импулс по отношение на установилия се модел за въздържане от сключване на брак и раждане на деца, като в момента се намираме в цикъл на увеличаване на числеността на новородените, който вероятно ще приключи през първата половина на следващото десетилетие. С това окончателно ще се изчерпи влиянието върху раждаемостта на вълната от 1945 г. (но тя ще продължава да допринася за застаряването) и обновяването на населението ще изпадне в зависимост предимно от репродуктивната реализация на малобройното поколение от 90-те години.

През 2006 г. на 1000 жени във фертилна (плодоспособна) възраст, т.е. на 15-49 навършени години, са се родили средно 40.0 деца (вкл. мъртвородените) при 38.2 за 2005 г., но през 1980 г. са били 60.4, а през 1990 – 49.2. Тоталният коефициент на плодовитост¹⁰ е 1.38 при 1.31 за 2005 г. и 1.08 за 1997 г. Видно е, че равнището на

⁹ През 2007 г. по прогнозни данни живородените са 75 300, а коефициентът на раждаемост – 9.8 %.

¹⁰ Среден брой живородени деца на една жена във фертилна възраст. Отношението на живородените през годината към средногодишния брой на жените във фертилна възраст.

раждаемостта през последното десетилетие постепенно се покачва, ала остава далеч от раждаемостта през 80-те години, когато нивото на този коефициент плавно спада от 2.05 към 1.8. Съпоставянето на стойностите на коефициентите на раждаемостта и на плодовитостта за 2006 г. насочва към извода, че поради намаляването на контингента на жените във фертилна възраст, вътрешните резерви за възстановяване на числеността на живородените на нивата отпреди 1994 г. (над 80 000 годишно)¹¹ до голяма степен са изчерпани.

Раждаемостта в градовете през 2006 г. е 10.1 ‰, а коефициентът на плодовитост е 1.31, докато в селата съответно е 8.3 ‰ и 1.60. Тези данни свидетелстват, че въпреки по-високата степен на устойчивост на модела на многодетност в селата, там се раждат по-малко деца, тъй като чувствително е намаляло младежкото население в тях и особено контингентът на жените в плодоспособна възраст. Значимостта на селото като резервоар и генератор на население явно запада.

Жените във фертилна възраст през 2006 г. са 1 852 073 при 2 130 519 през 1988 г. като намалението е с 13.07 ‰. Мъжете на тази възраст сега са 1 906 066 и съотношението им към жените е 1029:1000, докато през 1988 г. са били 2 157 827, а съотношението е било 1013:1000. Явно жените във фертилна възраст през последните две десетилетия са намалели в по-голяма степен, вероятно поради по-значителния дял емигрирали при тях. Набелязаният дефицит на жени в плодоспособна възраст се задълбочава в селата, където за около 1/10 от мъжете не достигат жени, с които да установят семейни отношения и евентуално да се реализират като родители.

През 2006 г. средната възраст, на която се ражда първото дете на майката, е 25.2 години, в градовете – 25.9, в селата – 22.7. Средната възраст на майката при раждане на дете пък е 26.4, в градовете – 27.0, в селата 24.5. Сравняването на двете групи от данни показва, че еднодетния модел се е наложил в голяма степен и затова числовите изражения на тези показатели почти се покриват. За това свидетелстват и данните за ражданията по поредност на детето – от 74 495 родени деца 43 603 (58.5 ‰) са първо по ред на майката, 22 721 (30.5 ‰) – второ по ред, 4597 (6.2 ‰) – трето, 1695 (2.3 ‰) – четвърто и 1867 (2.5 ‰) – пето и следващо по ред дете. Утвърдената тенденция на по-късно раждане на първо дете и нарастването на средната възраст на майките при раждане на дете е един от важните компоненти на демографската криза и съществено допринася за бързото застаряване на населението.

Поради ранното майчинство при една значителна група жени¹² – 10 244 живородени деца (13.8 ‰) са с майки на възраст до 20 години, средната възраст на майката при раждане у нас все още е далеч от 30-годишната възраст, характерна за някои европейски страни. Настоящият дял на децата родени при ранни раждания е сравним с този от 1960 г. – 15.6 ‰, но е значително намалял по отношение на по-късни години, като например 1992 г., когато е бил 24.6 ‰. Въпреки това ранната раждаемост при момичета ненавършили 18-годишна възраст продължава да бъде сериозен социален и медицински проблем.

Във връзка с нивото на брачността е важно да се отбележи, че брачните раждания бързо намаляват като през 1988 г. са били 89.5 ‰ от всичките, а през 2006 г. спадат под половината – 49.2 ‰. Сега за 3/5 от извънбрачните раждания бащата е известен, което свидетелства за разпространението на новия тип семейно съжителство без брак, но за 1/5 от всички раждания (2/5 от извънбрачните) не е заявено кой е бащата на детето. При младите майки (до 20-годишна възраст) извънбрачните новородени са 9202 от общо 10 310 деца – 89.5 ‰.

¹¹ През 1993 г. живородените са 84 400, а през 1994 – 79 442.

¹² Предимно от ромски произход.

През 2006 г. са регистрирани 37 272 аборта¹³, през 2005 г. те са били 41 795, а през 2004 г. – 47 223. Намалението на абортите е твърде съществено, което говори за по-добрите медицински грижи, полагани за бременните жени, а също за подобряването на сексуалната култура на българите и за стабилизирането на финансовото им състояние, което предполага по-разширен достъп до контрацепция. Днес се падат по 20 аборта на 1000 жени във фертилна възраст, а само преди четвърт столетие, през 1980 г., са се регистрирали по 72.9 аборта. През 2005 г. по медицински показания са извършени 9.3 % от абортите (предимно при жени под 15 и над 35-годишна възраст), спонтанни са 27.2 % (при младите жени до 20-годишна възраст този дял е 37.4 %), по желание – 63.5 %, а криминалните аборти са с незначителен дял.

Смъртност. Детска смъртност. През 2006 г. броят на умрелите е 113 438 (14.7 %) ¹⁴, докато през 1988 г. са умрели 107 385 души (12 %). Въпреки намаляването на общата численост на умрелите, коефициентът на смъртност днес е съотносим с този от 1997 г., когато са достигнати най-високите стойности на смъртността у нас – 121 861 умрели (14.7 %). Застаряването на населението и намаляването на числеността му ще допринасят и през следващите десетилетия коефициентът на смъртност да остане на подобни нива.

Умрелите мъже са 60 503 (16.2 %), а жени – 52 935 (13.3 %), макар жените да надвишават по численост мъжете във възрастовите групи след 43-годишна възраст. Но при жените средната продължителност на живота е по-голяма¹⁵ и нарастването на възрастта, до която преживяват, все още оказва влияние върху равнището на смъртността при тях.

Умрелите в градовете са 66 352 (12.2 %), докато в селата са 47 086 (20.7 %) като съотношението им е 58.5 към 41.5. Данни, които недвусмислено демонстрират настъпилото застаряване на населението в селските райони и процеса на обезлюдяването им.

Особена тревога предизвиква високата смъртност при хората в младежка и средна възраст, при които умрелите са предимно мъже. През 2006 г. умрелите на възраст от 15 до 39-годишна възраст са 2775, от тях 1972 мъже (71.1 %). На възраст от 40 до 64-годишна възраст са умрели 24 014 души като мъжете са 16 766 (69.8 %). Все пак стойността на коефициента на преждевременната смъртност¹⁶ през 2006 е спаднала до 24.6 при 29.7 % през 1990 г.

Основните причина за настъпване на смърт у нас са: болести на органите на кръвообращението – 66.4 %; новообразувания – 15.6 %; болести на дихателните пътища – 3.7 %; външни причини – 3.5 % и др. Високият дял на смъртността от сърдечни заболявания подсказва за наличието на голям резерв за увеличаване на продължителността на живот у нас чрез подобряването на качеството на живот и провеждането на социална превенция и медицинска профилактика по отношение на тези заболявания.

През 2006 г. са умрели 720 деца преди да навършат 1 година. Коефициентът на детската смъртност у нас е 9.7 ‰ и в сравнение с 1997 г., когато е бил 17.5 ‰, е почти два пъти по-нисък. Все още стойността на този коефициент е твърде висока в сравнение със страните, станали членки на ЕС преди България.

¹³ Два пъти по-малко от ражданията, докато през 1990 г. са били с 36.7 % повече от ражданията.

¹⁴ По прогнозни данни броят на умрелите през 2007 г. е 113 100, а коефициентът на смъртност е 14.8 ‰ – най-високата стойност досега.

¹⁵ Предстоящата продължителност на живота при мъжете е 69.1, а при жените – 76.3 години.

¹⁶ Относителен дял на умираяните на лица под 65-годишна възраст към общия брой на умрелите.

Естествен прираст. От 1990 г. естественият прираст на населението на България е отрицателен. Числеността на умрелите значително надхвърля броя на живородените, макар ескалирането на този процес да е възпряно – през 1997 г. естественият прираст е бил -57 736 души (-7.0 ‰), през 2005 г е -42 299 души (- 5.4 ‰), а през 2006 г. -39 460 души (-5.1 ‰). В градовете естественият прираст е -2.1 ‰, в селата – -12.4 ‰.

Задържането на високи отрицателни нива на естествения прираст ще е трайно поне в обозримия период до средата на столетието, доколкото дори значително нарастване на имиграционния поток не би могло да допринесе в кратък срок да се изравни числеността на новородените до нивото на числеността на умрелите. Но привличането на имигранти, които трайно да се заселят у нас (особено българи по произход заради културната и емоционалната им връзка със страната), ще позволи да се намали разликата между загубеното и новопридобитото население.

Възрастова структура на населението. През последните две десетилетия населението на България бързо застарява поради значителната емиграционна вълна, състояща се предимно от млади хора, а също така заради спадането на раждаемостта и нарастването на смъртността при лицата в млада и средна възраст. През 2006 г. средната възраст на жителите на страната е 41.4 години, докато само 6 години по-рано е била 39.9. Населението, живеещо в градовете, е с усреднена възраст 39.7 години, а в селата – 45.3 години.

Деца на възраст от 0 до 14 навършени години през 2006 г. са 13.44 % от населението, възрастните лица (15-64 години) са 69.31 %, а лицата в старческа възраст (над 64 навършени години) – 17.25 %. Коефициентът на възрастова зависимост¹⁷ е 44.3 (44.3/100), като в градовете е 37.5, но в селата съотношението е много по-неблагоприятно 63.8. Коефициентът на демографско заместване¹⁸ е 105.9. Все още вливащото се сред хората в зряла възраст младо поколение е по-многобройно от хората, навлизащи в старческа възраст. Само след около една петилетка това съотношение ще се обърне в полза на последните.

Нарастването на делът на населението в трудоспособна възраст¹⁹ в резултат на поэтапното повишаване на възрастта за пенсиониране²⁰ и на занижената раждаемост през последните десетилетия засега допринася за поддържането на баланса между трудещите се и лицата, разчитащи на издръжка. През следващото десетилетие обаче в трудоспособна възраст ще навлизат все по-малобройни контингенти младежи, а същевременно многобройното поколение родено през бейби-бума напълно ще навлезе в пенсионна възраст и съотношението между населението в трудоспособна и това в надтрудоспособна възраст ще се промени чувствително в полза на последното. Именно затова спешно трябва да се изгради структурата на държавен фонд за гарантиране устойчивостта на обществената пенсионна система и да се направят вложения в т. нар. демографски резервен «Сребърен фонд». Натрупаните средства в този фонд вероятно ще се наложи да послужат за подкрепа на първия стълб на пенсионната система още в средата на следващото десетилетие.

¹⁷ Населението на възраст под 15 години и над 64 навършени години към населението от 15 до 64 навършени години.

¹⁸ Населението на 15-19 навършени години към населението на 60-64 години.

¹⁹ През 2006 г. в подтрудоспособна възраст са 1 119 936 души (14.58 %), в трудоспособна възраст са 4 819 837 души (62.76 %) и в надтрудоспособна възраст – 1 739 517 души (22.65 %).

²⁰ За 2006 г. в трудоспособна възраст се считат лицата навършили 16 години до навършването на 58 години и 6 месеца за жените и до навършването на 63 години за мъжете.

Механично движение. Вътрешна миграция. През 2006 г. 114 882 души са променили селището, в което живеят, преселвайки се в рамките на страната. Преселванията от селата към градовете (28 477) не са много повече в сравнение с тези от градовете към селата (23 279), като приносят на вътрешната миграция за урбанизирането на населението е само 5198 души. Най-много жители са се преселили от градове към градове – 49 577, а от села към села са 13 549. При тази многопосочна миграция с положителен баланс на вселените са градовете София-град²¹ (+8366), Пловдив (+2132), Шумен (+686), Русе (+497), Свищов (+430), някои от малките градове по черноморското крайбрежие и др. Най-много население от вътрешната миграция са загубили областите Благоевград (-2975), Видин(-1293), Враца (-1187), Кърджали (-1033), Смолян (-789), Монтана (-700).

Според официалните данни вътрешните миграционни потоци не изглеждат значителни, но нерегистрираният прилив на население към София вече създава огромни затруднения във функционирането на социалната и инфраструктурната система на столицата, независимо от икономическия подем. Съсредоточаването на голяма част от населението на страната в столицата също така повишава геостратегическата уязвимост на България и крие ред други рискове за националната сигурност и стабилност. Същевременно обширни райони на страната се обезлюдяват, което намалява възможностите за използване на нейните ресурси и стопански потенциал.

Външна миграция. Българската администрация има добър опит в регистрирането и регулирането на имиграционните потоци, но емиграционните движения все още не се проследяват с подходяща методика и не съществува база данни с достатъчно достоверна информация за българите, които емигрираха през последните две десетилетия извън страната. А такъв информационен масив е необходимо да се изгради не само за емиграционната вълна след 1988 г., но и за предходните вълни на изселване от България, както и за българските емигрантски общности разпръснати из целия свят.

Към 31.12.2006 г. чужденците със статут на постоянно пребиваващи у нас са 55 653 души, от които 3146 лица са получили разрешение за пребиваване през същата година. Най-многобройни са чужденците от Русия (19 216 души, а още 5238 души са с гражданство на ОНД²²), Украйна (4861), Турция (3361), Молдова (1703), Полша (1564), Сирия (1690), Китай (1581), Германия (1372), Армения (1142), Сърбия и Черна гора²³ (1121), Република Македония (1115) и др. През самата 2006 г. най-много имигранти са получили статут на постоянно пребиваване от Турция (903 души), Русия (454), Украйна (226), Република Македония (213), Китай (165), Армения (131), Молдова (106) и Германия (94). Повече от 1/3 от тези чужденци живеят в София, много са също в Пловдив, Варна и Бургас. България тепърва ще се отваря за по-широк имиграционен прием, чрез който да бъдат компенсирани демографските загуби от емиграцията, като се очаква имигрантите да произхождат предимно от гореспоменатите държави.

След като през 1999 г. България излезе от ограничителния списък за достъп до страните от Шенгенското споразумение, интересът към придобиване на българско гражданство от чужденци нарасна. От 1990 г. насам 125 хиляди чужди граждани (94 000 от тях са през новото хилядолетие) са кандидатствали за придобиване на българско гражданство. Над 26 хиляди чужденци са придобили българско гражданство от 2001 г. насам²⁴, повечето измежду които са с български произход и са граждани на Република Македония (10 850 души), Молдова (9187), Русия (1751), Украйна (1233),

²¹ Цялата Столична община с градовете сателитни на град София.

²² Повечето от тях вероятно също са с произход от Русия.

²³ На 3 юни 2006 г. Черна гора се отдели от общата конфедеративната държава със Сърбия.

²⁴ Само през 2006 г. са 6511.

Сърбия /Сърбия и Черна гора/ (1089), Албания (299). 527 български евреи от Израел са възстановили българското си гражданство по облекчен ред.

Много от тези нови български граждани се установяват на територията на страната. Според експертни оценки след 1989 г. у нас са се заселили между 15 000 до 20 000 души с български етнически произход. Именно измежду българските общности в съседните страни и от републиките на бившия СССР се очаква да се заселят най-много имигранти у нас през следващите десетилетия.

Според официалната статистика към края на 2005 г. най-много емигрирали български граждани в страните от ЕС има в Испания (83 418 души), Германия (39 187), Гърция (33 638 – в края на 2004 г.) и др. Тези данни обаче са непълни и не отразяват реалната картина на българското присъствие в страните членки на ЕС. Извън Европейският съюз големи български новоемигрантски общности има също в САЩ, Канада и пр. Едновременно с процеса на емиграция протича и процес на реемиграция като емигриралите все още надвишават завръщащите се в България, но тази тенденция в следващите години би трябвало да се обърне.

Според социологическите проучвания, проведени преди и след присъединяването към ЕС, нагласите за емиграция сред българските граждани намаляват. Същевременно опасността, българските висококвалифицирани кадри да се отлеят към региони с по-добро заплащане на труда и с по-привлекателни възможности за професионална реализация и живот, остава.

Обща оценка. Неблаговидните демографски процеси през последните 30 години в голяма степен са обусловени от промяната на начина на живот и труд на българите, от новите им представи и разбирания за семейството и от либерализиращите се практики на семеен живот и репродуктивна реализация. Излизането на страната от блоковата изолация от времето на Студената война позволи българските граждани свободно да пътуват по света и трайно да се заселват в други държави. Същевременно социално-икономическата криза от 90-те години влоши качеството на живот у нас и принуди множество българи да заминат зад граница, а останалите в страната възприеха модел на репродуктивно ограничаване и дори въздържане.

Извършеният преход към либерална икономическа система и влизането на България в Европейския съюз доведоха до стопанско стабилизиране и подем. Сега е необходимо резултатите от икономическия възход да се пренесат в социалната сфера и особено по отношение на държавната политика за насърчаване на раждаемостта. Българското общество спешно трябва да се мобилизира за ограничаване на развитието на негативните демографски процеси, като по-далечната цел трябва да бъде възстановяване на социалноприемливо ниво на демографското състояние на народа на Република България.

Държавната политика за демографско развитие на България през 2007 г.

През 1905 г. у нас се поставя началото на изработване на законодателство за защита на майчинството. От 40-те години на XX век българската държава започва да провежда целенасочена многостранна политика за подкрепа на многодетните семейства и за насърчаване на раждаемостта. През следващото половин столетие се изработва солидна и широкообхватна нормативна база в тази област, която въпреки някои неудачни решения, нарежда България сред страните с развита социална система и активна пронаталистична политика. От 90-те години държавата е принудена да намали усилията си в демографската сфера и да се оттегли от повсеместното подпомагане на семействата с деца, като се съсредоточава върху грижите за семействата от социалноуязвимите слоеве. С постепенното възстановяване на ръста на българската

икономика през настоящото столетие държавната и общинската администрация отново се ангажират с разширяване на политиката за закрила на майчинството и подпомагането на семействата с деца.

На 22 август 2006 г. Министерският съвет прие *Национална стратегия за демографско развитие на Република България (2006-2020 г.)* и план за изпълнението ѝ през 2006 г., изготвени от широк кръг експерти. Основната цел, заложена в стратегията, е забавянето на темпа на намаляване на числеността на населението и стабилизирането ѝ в по-дългосрочен план. Друга важна цел е осигуряването на високо качество на човешкия капитал като се подобри здравето състояние, нивото на образование, квалификация и други социални умения на българските граждани. Постигането на тези цели ще се реализира чрез прилагането на комплекс от мерки и дейности, чието осъществяване предполага подобряването на демографската обстановка у нас.

През 2007 г. Република България стана пълноправен член на Европейския съюз. Членството в съюза предостави възможност страната да участва в кохезионната му политика, предназначена да осъществи икономическото, социалното и териториално сближаване чрез намаляване на разликата в нивото на развитие на регионите и държавите членки. Изготвена беше Национална стратегическа референтна рамка, приета от МС на 21 декември 2006 г., която излага стратегията на България за повишаване на конкурентоспособността в областите на човешките ресурси, инфраструктурата, управлението и ефективната държавна администрация и услуги, териториалното сближаване и пр. чрез използването на финансиране от структурните фондове и Кохезионния фонд на ЕС. Подготвени са и седем оперативни програми в съответните области на интервенция.

Изпълнение на Националната стратегия за демографско развитие на Република България (2006-2020 г.) през 2007 г. През 2006 г. бяха реализирани дейностите от първия план за изпълнението на *Национална стратегия за демографско развитие на Република България (2006-2020 г.)*, който имаше подготвителен характер. През 2007 г. започна осъществяването на първия целогодишен план по стратегията. На 24 април 2007 г. в Държавен вестник бе публикуван Устройственият правилник на Министерството на труда и социалната политика, с който се възложи на министерството да организира и координира изпълнението на демографската стратегия. Изработеният под ръководството на дирекция „Демографска политика и равни възможности“ на МТСП план за 2007 г. бе приет от МС на 25 юни 2007 г. Междувременно беше изготвена от междуведомствена работна група тригодишна тематична и бюджетна рамка за периода 2007-2009 г.

Изпълнението на Националния план за 2007 г. от страна на структурите на МТСП беше ориентирано в няколко основни насоки: инвестиране в социалното развитие на децата и младежите; създаване на равни възможности за социално възпроизводство за всички групи от населението; стимулиране на семействата с деца; създаване на по-големи възможности за съвместяване на семеен и професионален живот; усъвършенстване на системата за социално подпомагане; предприемане на позитивни действия за социално включване на уязвими групи и общности и др. То бе осъществено в условията на съпричастност към усилията на МТСП на националните и местните представители на публичната власт, на социалните партньори, на гражданското общество и на научната общност.

Дейностите по изпълнението на плана за 2007 г. на национално ниво следваха главните целеви направления, заложили в демографската стратегия, по които ще се осъществяват интервенциите за оздравяване на демографската обстановка:

Направление 1: Насърчаване на раждаемостта чрез създаване на среда, благоприятна за отглеждането и възпитанието на деца. През 2007 г. държавните агенции, провеждащи социалната политика, са предоставили широк набор от социални услуги и помощи за населението, чрез които се подпомагаха семействата за отглеждането на децата им. Агенцията за социално подпомагане е осъществила широка дейност в областта на семейното подпомагане за деца чрез предоставяне на семейни помощи по Закона за семейни помощи за деца, Закона за социално подпомагане и Закона за здравното осигуряване.

За периода януари – септември 2007 г.²⁵ по Закона за семейни помощи за деца със семейни помощи при бременност, раждане и отглеждане на деца средномесечно са подпомогани общо 678 298 семейства. Изразходваните средства са в размер на 183 463 398 лв. За същия период на 2006 г. средномесечно са подпомогнати общо 696 502 семейства, а изплатената сума е 190 967 774 лв. Намалението на броя на подпомогнатите семейства и на средствата за помощи (въпреки нарастването на броя на живородените деца) се обяснява с намаляването на общия брой на лицата до 20-годишна възраст, увеличаването на доходите на българските граждани, отпадането от подпомагане с месечни помощи за деца на семейства, които не се грижат децата им редовно да посещават училище, намаляването на броя на неосигурените жени.

Държавната агенция за закрила на детето е предоставяла социални услуги за облекчаване на родителите при отглеждането на децата им. С такива функции са: Центровете за обществена подкрепа (за деца в риск, жертви на насилие, деца с асоциално поведение и техните семейства); Центровете за обучение, консултиране и подкрепа на кандидат – осиновители и кандидати за приемни семейства; Звената "Майка и бебе"; Комплексите за социални услуги за деца и семейства (за консултиране на семействата за социално приемливи модели на родителстване, повишаване на родителския капацитет и справяне със специфични проблеми и рискови фактори).

За образование, здравеопазване и социално развитие на децата се предвижда предоставянето на преференции в ползването на публични услуги за семействата с деца. През изминалата година Министерството на културата е въвело и усъвършенствало система за преференции, освобождаване от такси или такси на пониски цени, при ползване на публични услуги в библиотеки и читалища, за деца от семейства в неравносложно положение.

Министерството на здравеопазването е извършило задължителните имунизации и реимунизации на деца съгласно Имунизационния календар на Република България при добро покритие на страната.

Направление 2: Увеличаване на средната продължителност на живота. През месец февруари 2007 г. Министерският съвет прие Национална програма за ограничаване на тютюнопушенето в Република България, по чието изпълнение вече са осъществени множество инициативи.

През 2007 г. Министерството на здравеопазването е разработило "Национална програма за профилактика на оралните заболявания при децата до 18-годишна възраст".

По програма СИНДИ, част от Международна програма за интегрирана профилактика на хроничните неинфекциозни заболявания, е проведено проучване за влиянието на рисковите фактори върху човешкото здраве съпроводено с измерване на кръвното налягане, холестерола и оценка на поведенческите рискови фактори. През октомври 2007 г. е организирано от Националния статистически институт национално представително проучване за разпространението на рисковите фактори.

²⁵ Данните за последното тримесечие на 2007 г. все още не са обработени.

През ноември 2006 г. Бордът на Глобалния фонд за борба срещу СПИН, туберкулоза и малария одобри за финансиране проекта "Подобряване на контрола на туберкулозата в България". Общата сума, която ще предостави Глобалният фонд за пет годишен период е 15 486 685 евро. В началото на септември 2007 г. бе подписано Споразумение за предоставяне на 7 048 835 евро безвъзмездна финансова помощ от Глобалния фонд за следващите две години.

Изпълняват се също така дейности по Националната програма за ограничаване на остеопорозата (2006-2010 г.), Националният план за действие "Храни и хранене", Национална програма за елиминация на морбили и вродена рубеола, Национална програма за профилактика и борба с кърлежовопреносимите трансмисивни инфекции, Национална програма за контрол на ехинококозата по хората и животните, Националният план за готовност за грипна пандемия.

Министерството на земеделието и продоволствието изпълнява програмата "Повишаване на качеството и безопасността на храните".

МЗ и дирекция „Етнически и демографски въпроси“ на Администрацията на Министерския съвет съвместно са бенефициенти по проектна програма ФАР, чиито проекти, изпълнявани през 2007 г., се отнасят до профилактика и диагностика на населението и оптимизиране на профилактичните програми „Майчино и детско здравеопазване“.

Направление 3: Значително намаляване на броя на емигриращите млади хора в репродуктивна възраст. През 2007 г. Министерството на държавната администрация и административната реформа започна разяснителна кампания по Оперативна програма „Административен капацитет 2007-2013 г.“ и набиране на проекти за финансирането им и постигане на целите на програмата. Реализирането на тази програма трябва да съдейства за задържането на част от младите хора у нас.

През 2007 г. бяха осъществени различни програми за осигуряване на заетост и за повишаване на квалификацията на младите хора. Такива са програма "Старт на кариерата", програма "Българската мечта", проектът за младежи, напуснали училище.

В Изпълнение на програма "Младите в действие" Държавната агенция за младежта и спорта изготви Годишен доклад за младежта за 2006 г. въз основа на проведено национално представително изследване, изпълнено от агенция „Медиана“. Докладът представя актуалното състояние на младежта в страната и основните приоритети на държавната политика по отношение на младите хора. Той бе приет от Министерския съвет на 5 септември 2007 г. и от Народното събрание на 18 октомври с. г. ДАМС проведе също така две национални кампании по програмата за младежки дейности през 2006-2007 г., наименовани „Обичай себе си, за да те обичат и другите“ и „Всички различни - всички равни“

Направление 4: Разработване на адекватна имиграционна политика. Междуведомствена работна група по въпросите на миграцията разработи Общи насоки на миграционната политика на Република България. Те бяха предоставени за широк обществен дебат на интернет-страницата на Министерския съвет. Този документ послужи като основа за изготвянето на Национална стратегия по миграция и интеграция, която предстои да бъде внесена за одобрение от Министерския съвет. През изминалата година работна група подготвяше и доклада „Българите по света и държавната политика“.

Министерството на културата проведе през изминалата година поредица от културно-информационни дейности (фестивали, събори, конкурси, изложби, концерти, семинари, конференции и др.) в различни региони на страната. Тези дейности се провеждат както сред местното население за запознаване с проблемите на имигрантските общности в страната, така и сред представителите на различните

имигрантски общности, за да опознаят българските нрави, обичаи и порядък. Чрез българските емигрантски общности МК популяризира в чужбина традиционната и съвременната българска култура.

През 2006/2007 учебна година Министерството на образованието и науката е финансирало 42 курса за квалификация на педагогически кадри и 56 педагогически и лингвистични практики със студенти и ученици от българските общности в чужбина. Разпратена е учебна и друга литература в Република Молдова, Украйна, САЩ и в други страни. Изпратени са преподаватели сред общностите ни в чужбина. В съответствие със Споразумението между Република България и Република Молдова за подпомагане на Тараклийския държавен университет, МОН участва в осигуряването на издръжка и стипендии на по-голямата част от студентите в университета. За 2006/2007 година на университета са предоставени средства за издръжка и стипендии в размер на 199 826 лв. и са изпратени четирима преподаватели. Общо в университета са се обучавали 235 студенти. В българските държавни висши учебни заведения през учебната 2007/2008 г. се обучават 524 българи, живеещи извън Република България, на които държавата е поела в различна степен разходите по образованието им.

Държавната агенция за българите в чужбина способства за по-лесното осъществяване на процедурите, свързани с придобиването на българско гражданство. Основно място в тази дейност заема издаването на удостоверения за български произход, като процедурите свързани с него изцяло се осъществяват на принципа „едно гише“. От началото на 2007 г. до сега са издадени 9192 удостоверения за 5095 лица. От тях 4654 удостоверения са за придобиване на българско гражданство, 1636 – за постоянно пребиваване, 2903 – за разрешаване на продължително пребиваване. Проведените от ДАБЧ два конкурса за написване на есе и за детска рисунка и изложбите с рисунки от конкурса за изобразително изкуство разшириха контактите с България на сънародниците ни, разселени по света. ДАБЧ и “Джоб Тайгър” ООД си сътрудничат по проекта „Завръщане у дома“ за проучване на нагласите за завръщане у дома на българските студенти в чужбина.

Направление 5: Преодоляване на последиците от застаряване на населението. Със Заповед на министъра на труда и социалната политика от 30 ноември 2007 г. е създадена междуведомствена работна група за разработване на Национална програма за активно стареене. Систематизирана е информацията за основните направления за предприемане на действия, свързани с демографското застаряване на населението според основните документи на ООН и Европейската комисия.

МТСП създаде условия за засилване ролята на допълнителното доброволно пенсионно осигуряване, за постепенно повишаване нивото на заместимост на доходите от труд до европейските стандарти чрез стимулиране инициативата на работодателите и на работниците и служителите, както и чрез регламентиране на възможността управляващите дружества да предлагат разнообразни пенсионни продукти, задоволяващи в по-голяма степен предпочитанията на клиентите. Други дейности, осъществявани в тази насока са: Плавно нарастване на вноските за допълнително задължително пенсионно осигуряване, като през 2007 г. те се повишиха от 4% на 5%; Транспонирани бяха в националното законодателство Директива 86/378/ЕИО за прилагането на принципа за равното третиране на жените и мъжете при професионални схеми за социална сигурност, Директива 98/49/ЕО относно запазване на допълнителните пенсионни права при движение в Общността и Директива 2003/41/ЕО за дейността и надзора на институциите за професионално пенсионно осигуряване, а така също бяха отстранени пречките в Кодекса за социално осигуряване за прилагането на членове 43-49 от Договора за Европейската общност. С това се създадоха правила за пенсионно осигуряване в професионални схеми по смисъла на горните директиви. То

ще се извършва в нов вид фондове за допълнително пенсионно осигуряване, наречени фондове за допълнително доброволно пенсионно осигуряване по професионални схеми.

През 2007 г. осемте региона, включени в проекта на Българския червен кръст “Повишаване информираността на обществото по проблемите на възрастните хора и лобиране за техните права”, насочиха усилията си към създаването на регионални платформи за обсъждане на въпроси, засягащи възрастните хора. Във всеки от регионите бяха организирани кръгли маси по актуални за възрастните теми.

Внесенят от МС през 2006 г. Законопроект за създаване на държавен фонд за гарантиране устойчивостта на обществената пенсионна система все още се обсъжда в Народното събрание. Междувременно бе изготвен и внесен в Министерски съвет за оперативно разглеждане Законопроект за демографски резервен фонд “Сребърен”. Основните акценти в неговата философия са свързани с трипартидният принцип на управление, разширения кръг на източниците на финансиране на фонда и увеличените възможности за инвестиране на средствата на фонда във финансови инструменти на международните финансови пазари.

В съответствие с разпоредбите на §16 от Преходните и заключителни разпоредби на Закона за държавния бюджет за 2007 г., 50 % от икономииите от разходите по републиканския бюджет за 2006 г. и 25 % от приходите от приватизация на стойност 211,8 млн. лв. са преведени до 31 май 2007 г. в сметката на Държавния фонд за гарантиране устойчивостта на държавната пенсионна система.

Направление 6: Подобряване на репродуктивното здраве на населението и превенция на стерилитета. ДАЗД предоставя социалната услуга Звено „Майка и бебе“ за бременни жени, родилки и майки с малки деца и особено на майки в риск да изоставят децата си или да ги отглеждат по непълноценен начин.

МЗ издаде Наредба № 26 от 14 юни 2007 г. за предоставяне на акушерска помощ на здравнонеосигурени жени и за извършване на изследвания извън обхвата на задължителното здравно осигуряване на деца и бременни жени, която влиза в сила от 1 януари 2007 г. С тази наредба е гарантирано безплатно раждане за всички жени, вкл. здравнонеосигурените, както и извършването на безплатен преглед и постнатален генетичен скрининг.

През 2007 г. Националният координационен комитет за борба срещу СПИН и туберкулоза стартира процеса по изработване на нова Национална стратегия и Национална програма за превенция и контрол на ХИВ/СПИН и полово предавани болести (2008-2015 г.). Проведени са множество информационни и просветни кампании за предпазване от тези заболявания и други мероприятия за превенция и профилактика при изпълнението на Националната програма за превенция и контрол на ХИВ/СПИН и ППБ (2001-2007 г.) и на Програма “Превенция и контрол на ХИВ/СПИН”, финансирана от Глобалния фонд за борба срещу СПИН, туберкулоза и малария.

Направление 7: Повишаване на общото образователно равнище, демографката информираност и сексуално репродуктивната култура на населението. Структурите на МОН успешно изпълняват Национална програма „По-пълно обхващане на учениците в задължителна училищна възраст”, чиято основна цел е задържане на децата в училище и подпомагане на родителите в осигуряване на хранене на децата. За периода 1.01.-30.09.2007 г. са усвоени средства в размер на 13 766 638 лв., а броят на децата, включени в програмата, е 286 109. Усвоени са 15 милиона лева за закупуването на 107 автобуса необходими при оптимизиране на училищната мрежа чрез осигуряване на превоз до държавните и общинските училища за ученици в основната образователна степен.

Държавната агенция за закрила на детето предлага на тийнейджъри анонимно професионално онлайн консултиране по проблеми, които ги вълнуват, както и с въпроси, свързани със защитата на правата им чрез услугата Клуб “Тийнейджър”. За по-широк и директен достъп до информация на 1 юни 2007 г. ДАЗД стартира и услугата Клуб “Родител” за онлайн консултиране на интернет страницата на агенцията. Клуб “Родител” е възможност за всеки настоящ или бъдещ родител, осиновител или приеман родител, който има въпроси и нужда от информация, свързана с добри практики, умения за добро родителстване и пр., да попита или да сподели.

В изпълнение на програмата „Изграждане на достъпна архитектурна среда”, предназначена да облекчи децата със специални образователни потребности, е изградена архитектурно достъпна среда в 153 училища, 22 детски градини и 9 обслужващи звена.

Направление 8: Осигуряване на равни възможности за пълноценен репродуктивен живот в добро здраве за всички социални групи. През 2007 г. МТСП проведе осведомителна компания и започна набирането на проекти по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси 2007-2013 г.”, които биха осигурили равенство на възможностите и ще насърчават развитието на социалната икономика.

През 2007 г. беше извършена децентрализация на домовете за деца, лишени от родителски грижи, които бяха прехвърлени на общинско подчинение с осигурено държавно финансиране. В изпълнение на програмата “Профилактика и надзор на заразните болести” ДАЗД осъществи обучения за формирането на умения за самостоятелен живот на децата, напускащи специализираните институции, като необходимо условие за професионалната им подготовка и включването им в пазара на труда. Агенцията изпълняваше и програмата “Закрила на децата чрез преход от институционални грижи към алтернативни грижи в семейна среда”.

На Второто редовно заседание на Националния съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси към МС, проведено на 4 юли 2007 г., от МТСП бе представен отчет за изпълнението на българското председателство на инициативата „Десетилетие на ромското включване 2005-2015 г.”, в който е изложена многостранната дейност осъществена у нас по реализирането на приоритетните задачи на тази инициатива за интегриране на ромите в страните от Югоизточна и Централна Европа.

Във връзка с провеждането на целенасочена активна политика на пазара на труда за социална и икономическа интеграция на групи в неравностойно положение в България, МТСП чрез Агенцията по заетостта през 2007 г. изпълняваше националната програма за заетост и професионално обучение на хора с трайни увреждания и програмата „Кредит без лихва за хора с увреждания”. Осигурена е заетост за 4257 души посредством инициативите за насърчаване на работодателите да наемат на работа продължително безработни лица, да разкриват работни места за наемане на безработни лица с трайни увреждания (вкл. военноинвалиди), да наемат безработни с трайни увреждания на временна, сезонна или почасова работа и безработни лица, изтърпели наказание “лишаване от свобода”.

На 18 януари 2007 г. МС прие Национален план за действие за защита от дискриминация – 2007 г. Планът е изготвен от работна група, създадена със заповед на министър-председателя. Неговото изпълнение допринесе за утвърждаване на разбиранията и практиките за недискриминация в българското общество.

Агенцията за хората с увреждания провеждаше през 2007 г. разнообразни политики за социално-икономическата защита на хората с увреждания. Тя осигури средства за целевото им подпомагане чрез предоставянето на хората с увреждания на 98 123 броя помощни средства, приспособления и съоръжения. Членовете на Съюза на глухите в България бяха подпомогнати чрез заплащането на целеви помощи за

жестомимични услуги на 6229 правоимащи лица с увреден слух в размер на 117 728 лв., а на членовете на Съюза на слепите в България са изплатени целеви помощи за придружител на слепи. Предоставени са и редица други целеви помощи и са подпомогнати за самостоятелна стопанска дейност лицата с трайно загубена работоспособност.

Направление 9: Развитие на солидарност между поколенията. През 2007 г. бе осъществена предварителна подготовка за разработване на Национална програма за активно стареене, която вече бе отчетена в *Направление 5*.

Под ръководството на Министерство на културата са разработени схеми за предаване на опита от по-възрастните към по-младите по отношение на запазване и развитие на традиционната българска култура, които ще се осъществяват посредством мрежата от читалища и Регионалните експертно-консултантски и информационни центрове „Читалища” в страната.

Направление 10: Ограничаване на диспропорциите в териториалното разпределение на населението и обезлюдяването в някои региони и селата. Министерството на земеделието и продоволствието изпълнява Програма за развитие на селските райони (2007 – 2013 г.), одобрена от МС на 1 март 2007 г., и Национален стратегически план за развитие на селските райони (2007 – 2013 г.), приет от МС на 28 декември 2006 г. Продължава изграждането на Национална селска мрежа.

Министерството на регионалното развитие и благоустройството започна изпълнението на Оперативна програма „Регионално развитие 2007-2013 г.” като през изминалата година се набираха проектни предложения към програмата по линия на Приоритетна ос 1 „Устойчиво и интегрирано градско развитие” и на Приоритетна ос 2 „Регионална и местна достъпност”. Към 31 декември 2007 г. по ОПРР са отворени процедури за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ на българските общини по първите две приоритетни оси и по Приоритетна ос 4 „Местно развитие и сътрудничество”.

МРРБ даде своя принос за ограничаване на диспропорциите в териториалното разпределение на населението и обезлюдяването в някои региони и в селата посредством изпълнението на програмата „Подобряване на жилищните условия на ромите в Република България 2006-2015 г.”, която се изпълнява в съответствие с План за действие за 2007 г., който междуременно беше актуализиран.

Промени през 2007 г. на нормативната база по отношение на закрилата на майчинството, подпомагането на семействата с деца и насърчаването на раждаемостта. От началото на 2007 г. влязоха в сила промени в Кодекса за социално осигуряване, с които се увеличи срокът за получаване на обезщетение (в размер на 90 % от заплатата) за бременност и раждане от 135 на 315 дни. Размерът на обезщетението за отглеждане на дете до двегодишна възраст нарасна от 130 лв. през 2005 г., на 160 през 2006 г., 2007 г. – 180 лв., а през 2008 г. бе прието да бъде 220 лв. Увеличението на тази социална помощ само за три години е с 69.2 %.

В републиканския бюджет за 2008 г., приет в края на 2007 г., месечните помощи за дете до завършване на средно образование, но не повече от 20-годишна възраст, получавани от родители с ниски доходи, се вдигат от 18 лв. за първо и 20 лв. за второ и трето дете на 25 лева за всяко дете, независимо от поредността му. За близнаци се предвижда добавките да са в размер на 150 % от месечната помощ за дете (37.5 лв.) за всеки от близнаците. Средномесечният доход на семейството, до който може да се получават помощи по Закона за семейни помощи за деца, се вдига от 200 на 300 лв.

Еднократната помощ, която майките получават като помощ при раждане според ЗСПД, през 2008 г. ще се повиши от 200 лв. на 250 лева за първо и на 600 лева за второ,

за трето дете остава на досегашния си размер от 200 лв., а за четвърто и следващо дете се увеличава от 100 на 200 лв.

Очертава се периодът 2006-2008 г. да бъде преломен по отношение на увеличаването на помощите, предоставяни от държавата за издръжката на бременни жени, родилки и семейства с деца. Следващата стъпка би трябвало да е премахването на изискването за средномесечен доход, ограничаващ голяма част от българските семейства да се възползват от този полезен закон, който видимо насърчава раждаемостта през последните години.

В бюджета на държавното обществено осигуряване за 2008 г. бяха предвидени средства за: парични обезщетения за бременност и раждане 103 187.3 хил. лв. (през 2007 г. са били заложили 116 723.8); парични обезщетения за трудоустрояване поради бременност и кърмене 73.7 (2007 г. – 67.3); парични обезщетения за отглеждане на малко дете – 132 643.4 (2007 г. – 74 696.6). Общо по тези три пера разходите през 2008 г. ще нараснат от 191 487.7 на 235 914.4 хиляди лв. (+23.2 %).

В търсенето на нови подходи за насърчване на раждаемостта у нас, от 2005 г. бяха въведени данъчни облекчения за деца. През 2007 г. облекченията по тази разновидност на семейното подоходно облагане нараснаха между 8 и 17 % в зависимост от поредността на детето. Във връзка с въвеждането от 2008 г. на пропорционален подоходен данък се наложи (вероятно временно) да се отменят данъчните облекчения за деца.

От 2007 г. започна изпълнението на националната програма на МТСП "В подкрепа на майчинството". Тя предвижда майките, които ползват обезщетение за отглеждане на дете до двегодишна възраст и желаят преди изтичане на срока на обезщетението да се завърнат на работа, да могат да наемат безработна детегледачка за детето (вкл. безработен член на семейството). Детегледачката ще получава заплата в размер на обезщетението и социални осигуровки. Предоставена беше и възможността бащите да имат право да ползват платен отпуск за отглеждане на малко дете до двегодишна възраст вместо майките.

С цел разнообразяване на предлаганите стимули, условия и услуги, подпомагащи съвместяването на семейния и професионален живот, програмата „В подкрепа на майчинството” се допълва от проекта „Фамилни центрове за деца”, чрез който се насърчава заетостта на безработни жени за отглеждане на деца от 1 до 5-годишна възраст. Фамилните центрове се разкриват в жилищата на безработните жени, ако са подходящи за отглеждане на деца от възрастовите групи от 1 до 3 г. и от 3 до 5 г.

Експерти от МТСП предложиха през 2008 г. да се създаде Фонд „Интелект”, в който от държавния бюджет да се заделят по 20 лв. месечно за всяко дете родено след 1 януари 2008 г. Натрупаните средства по индивидуалните партии ще се превеждат на децата, ако те продължат образованието си след VIII клас. Този проект все още се обсъжда, за да се изясни неговата целесъобразност и бъдеща ефикасност. Друг дискутиран сред обществеността и нееднозначно възприеман законопроект, който се изготвяше през изминалата година, предвижда при закупуване на жилище от млади семейства с две деца държавата да поеме част от разходите по ипотечния кредит.

Изработването на нова законодателна рамка в сферата на закрилата на майчинството, подпомагането на семействата с деца и насърчването на раждаемостта, отговаряща на актуалната демографска ситуация, все още се бави. В момента тези социални сфери са под въздействието на ограниченията от 90-те години, а подобна нормативна уредба едва ли има потенциала да изведе страната от кризисната ситуация. През 2007 г. не беше сформирана междуправителствена група за обсъждане на приоритетите в политиката на населението. Създадена в началото на 2008 г., тази работна група трябва бързо да очертае настоящите водещи мерки и дейности и да

подготви необходимите нормативни нововъведения, чрез които да се проведе изпълнението на набелязаните приоритетни инициативи.

Информационни, мониторингови и научно-изследователски инициативи по изпълнението на демографската стратегия. Изграждането на информационен масив за проследяване развитието на населението при изпълнението на демографската стратегия се основава на съществуващите бази с данни и на регулярните наблюдения на демографските процеси и структури, осъществявани от Националния статистически институт, МТСП, Националния център по здравна информация, МВР, МВнР, НОИ и др. През 2007 г. експертите от МТСП проведоха системни проучвания и организационни дейности по създаване на научна социологическа и статистическа база за отчитане, планиране, прогнозиране, мониторинг и анализ на демографските процеси на национално и на секторно ниво. Междуведомствената работна група по демографските въпроси изработи *Система от индикатори за мониторинг на Националната стратегия за демографско развитие на Република България (2006-2020 г.) и на годишните планове към нея*, която бе приета от МС на 15 ноември 2007 г. Разработена е и система от статистически показатели за социални инвестиции на държавата и бизнеса в развитието на човешкия капитал, вкл. социални програми за децата, жените, семейството, локалните общности.

През 2007 г. НСИ приключи внедряването на нов тип Информационна система «Демография». Системата е изградена в резултат на прецизирането на методологичните основи на демографската статистика и използването на съвременен клас решения от областта на информационните технологии. За да се покрият част от изискванията, произтичащи от Регулация 862/2007 на Европейския парламент и Съвета на Европейската комисия, в НСИ е разработена програма за провеждане на специализирано наблюдение на миграционните потоци през границите на страната, чието изпълнение ще започне през 2008 година.

С подкрепата на МТСП и НОИ в Центъра за изследване на населението при Българската академия на науките е положено началото на създаването на Национална база данни за населението в третата възраст. Замисълът ѝ е чрез нея да получат достъп до събраната информация по проблемите на старите хора изследователи и потребители на научни продукти в тази област, научни и държавни институции и др.

През 2006 г. ЦИН при БАН постигна съгласие за сътрудничество с няколко научни звена и ведомства, с които бяха подписани пет споразумения за обмен на информация и за съвместно провеждане на изследователски проекти. В продължение на тази консолидация на научните и административните структури, имащи отношение към демографската проблематика, през 2007 г. центърът постигна съгласие за сътрудничество с Националния център за здравна информация и с Факултета за обществено здраве на Медицинския университет в София. Дирекция „Етнически и демографски въпроси” на Администрацията на Министерския съвет също стартира подобна инициатива за обединяване на институциите и обществените организации, чиято дейност е във връзка с развитието на населението на България.

През 2007 г. изследователите от ЦИН при БАН работеха върху изпълнението на богата програма от научни проекти, някои от които с международно участие, като на преден план бяха изведени темите за старите и младите хора в България. Разработен бе проект на Национална програма за изследванията в областта на стареенето на населението, предоставен на МТСП.

МТСП също се включи в проучването на демографските процеси на терен и се ангажира с провеждането на две национални представителни проучвания на тема: „Семейни модели, нагласи и фактори, обуславящи решението на младите хора за раждане и отглеждане на деца” и „Миграцията като фактор за социална реализация на

младите хора и семействата” (съвместен проект на МТСП и Фонда за население на ООН). Двете проучвания имат за цел да подпомогнат разбирането на демографските процеси в България и формирането на политики, които са съобразени с реалните нагласи и практики на младите хора. Проведено е национално представително проучване за детската бедност «Преглед на бедността при децата и проучване на публичните разходи» (съвместен проект на МТСП и УНИЦЕФ).

През 2007 г. беше публикувана брошура с *Националната стратегия за демографско развитие на Република България (2006-2020 г.)* в тираж 1000 бр. на български и 500 бр. на английски език с финансовото съдействие на Фонд за население на ООН. Беше издаден сборник с презентации от проведения Първи национален форум по стареенето на населението в България. Излезе от печат сборникът „Стареенето на населението. Реалности и последици, политики и практики.”, събрал докладите от едноименната научна конференция, проведена през 2006 г.

През изминалата година бяха проведени различни по характер научни форуми по демографска проблематика. В организирането им се включиха МТСП, НОИ, ЦИН при БАН, Института за социални ценности и структури “Иван Хаджийски”, Български червен кръст, Община Казанлък, българските представителства на Програмата на ООН за развитие и Фонда за население към ООН. Някои от по-представителните от тях са:

- Първи национален форум на изследователите по проблемите на стареенето в България, София, 11 април 2007 г.
- Научно-приложна конференция “Младите хора в европейска България”, София, 29-30 май 2007 г., с международно участие.
- Национална конференция с международно участие на тема: “Съвременна демографска политика“, София, 21-22 май 2007 г., с участието на Нийл Буне, представител на Програмата на ООН за развитие в България, и проф. Волфганг Луц, директор на Институт по демография - Виена.
- Конференция “Застаряването на населението – предизвикателство за цялото общество“, София, 4 декември 2007 г.

С научни изследвания на динамиката на демографските процеси и на структурите на населението се занимават и много други научни звена – Института по социология при БАН, различни катедри на СУ «Св. Климент Охридски», УНСС, Нов български университет и др. Значимият принос на научната общност в проучването на демографските проблеми на България съществено подпомага държавната администрация при осъществяването на политиката за демографско възстановяване.

Обществени и общински инициативи в сферата на демографското развитие.

През 2007 г. продължиха усилията на общинските ръководства по регулирането на демографските въпроси в много от общините в страната. Назначените общински експерти по етнически и демографски въпроси вече са около 190 души, на много места са сформирани общински съвети по ЕДВ, изготвени са общински програми и планове за интеграция на малцинствените общности, както и общински стратегии (в съответствие с областните стратегии) за развитие на населението.

Някои общини (Приморско, Столична, Чирпан) преминаха към пряко насърчаване на раждаемостта като предоставят на родителите на всяко новородено дете еднократна парична помощ за покриване на част от първоначалните разходи по отглеждането му. В големите градове се изпълняват програми за задоволяване на нуждите от детски заведения, които да поемат децата на работещите родители. През 2005/2006 детските заведения у нас са нараснали до 3331 (от тях частни 34), при 3127 през 2002/2003 (частни – 20). Особено напрегнати в тази област са отношенията в

София, където недостигът на места в детските ясли и градини се оценява на 3000 до 4000 места.

През 2007 г. Икономическия и социален съвет (консултативен орган, изразяващ волята на структурите на гражданското общество по икономическото и социалното развитие), в сътрудничество с отговорните за демографската политика държавни учреждения, подготви Становище за семейството, доброто родителство и равните възможности между половете. Докладът със становището беше обсъден и приет на открита пленарна сесия на ИСС, проведена в НДК на 28 май. През изминалата година ИСС предложи да се извършат промени в пенсионно-осигурителната система, а на 10 декември 2007 г. организира публична дискусия и консултации по проблемите на пенсионната система в България.

През 2007 г. Фондация „Искам бебе” стартира кампания, в рамките на която се изпълняват различни проекти за подпомагане на семейства с репродуктивни проблеми, желаещи да ги преодолеят и да имат деца. В тази сфера активно работи и Българската асоциация по семейно планиране и сексуално здраве.

Националната спортна академия „Васил Левски” изпълняваше през изминалата година проекта THENAPA II, финансиран от Европейската комисия. Проектът цели да насърчи адаптираната физическа активност при старите хора с и без увреждания и да допринесе за осъзнаването на важността на физическата активност от страна на широки кръгове сред обществеността.

В средата на 2006 г. инициативен комитет на настоящи и бъдещи майки заедно с други обществени организации в сферата на майчинството отправиха отворено писмо до Президента на Република България, Министерския съвет и кмета на Столична община и проведе демонстрация пред сградата на Народното събрание с искания за реформиране на политиката по отношение на майчинството и децата. През 2007 г., вече официално регистрирана като сдружение, организацията на майките поде кампания „В подкрепа на правата на близнаците” (за изравняване на размера на плащанията при раждане и подпомагане за деца на всеки от близнаците с този при самостоятелно родените деца) и изпрати ново отворено писмо със свои искания до отговорните български институции. Някои от тези искания бяха взети предвид при законодателното актуализиране на параметрите на помощите за семейства с деца. Обществената активност в тази сфера тепърва ще нараства, а принципите на гражданското общество трайно ще се установят при решаването на въпросите за развитието на населението у нас.

Препоръки за най-неотложни интервенции.

Изпълнението на мерките и дейностите, залегнали в демографската стратегия, се намира все още в начален етап, но още отсега проличава, че усилията са разпръснати многопосочно без да са определени областите, в които е необходимо да се извършат навременно спешни интервенции, концентрирани според адекватно на настоящата ситуация целеполагане. Някои от сферите, в които с предимство трябва да се вложат средства и да се положат организационни усилия бяха споменати по-горе. Тук ще бъдат очертани онези проблемни кръгове от демографски затруднения и деформации, към които според нас трябва да се подходи с особено внимание и без забавяне.

Според прогнозата на Националния център за здравна информация стойността на коефициента на раждаемост през периода 2007-2010 г. първоначално ще се задържи на едно ниво и през 2009-2010 г. дори леко ще се снижава. Разбира се, прогнозата е направена при съответната нормативна рамка по отношение насърчаването на раждаемостта. Решителните действия за нейното стимулиране биха опровергали в положителна посока тази прогноза, като позволят да се използва затихващата инерция на демографската вълна, въздигнала се след двете световни войни. В настоящия момент

е последната възможност да се възползваме от нея чрез предизвикването на компенсаторен възход на раждаемостта при поколението от 70-те и 80-те години, което досега се въздържаше да пристъпи към по-разширено популационно възпроизводство.

Мерките за насърчаването на раждаемостта през 90-те години на XX век бяха насочени предимно към социалноуязвимите слоеве на населението. Въпреки коригирането на тази политика в последно време с въвеждането на някои облекчения за майките, желаещи да работят преди да е изтекъл двугодишния срок за отглеждане на дете, у нас около 7/10 от новородените се раждат в социалнослаби семейства. Трябва да се потърсят нови подходи за балансиране на мерките в тази област, които да се съчетаят с намерението за утвърждаване на дву и тридетен модел на семейство.

Премахването на изискването за максимален доход, до който може да се ползват семейните помощи за деца, е първата правилна стъпка в тази насока, изравняваща правата на българските граждани. Засиленото (контрастно) подпомагане на семействата, в които се ражда второ или трето дете, ще укаже на родителите каква според обществото е най-благоприятната норма за броя на децата в семейството, позволяваща хармонично да се развиват както семейството, така и по-големите популационни общности. Подпомагането на учащите се в активна фертилна възраст (студенти и колежани) при раждане на дете чрез предоставяне на стипендии и на подходящо общежитие за младото семейство ще позволи да се задържи и дори да се снижи средната възраст на сключване на първи брак, на раждане на първо дете и на раждане на дете, което също ще придаде компенсаторен ефект по отношение на демографското възстановяване на България. Осъществяването на програми за репродуктивната реализация на безплодните семейства, които по експертни оценки са около 300 хиляди, е друг резерв за повишаването на раждаемостта.

Намаляването на смъртността при хората в млада и средна възраст и общото повишаване на продължителността на живота ще позволи да се осъществи в по-благоприятна степен трудовата и житейска реализация на членовете на обществото. Особено внимание трябва да се обърне на превенцията и профилактиката на сърдечносъдовите заболявания и на предотвратяването на пътнотранспортните произшествия. Подпомагането на майките с деца до 7-годишна възраст чрез поемане от страна на държавата изцяло или на част от здравно-осигурителните им вноски вероятно ще допринесе за намаляване на майчината и детската заболеваемост и смъртност и ще повиши степента на защитеност на работното им място. Компетентните държавни органи трябва да получат също така широки правомощия за санкциониране на работодатели, които прогонват майките от работа заради затруднения във връзка с тяхното майчинство. Време е работодателите да осъзнаят своята отговорност и личен интерес от демографското стабилизиране на националната общност.

Основна спешна задача пред държавната политика е да се привлекат обратно в страната емигриралите младежи, преди тяхното потомство да е израснало по чужди държави, и да е прекъснало връзката си с родината на своите родители. Отварянето на България за широк имиграционен прием е неминуемо и колкото по-рано се извърши, толкова по-планомерно, постепенно и безболезнено ще бъде интегрирането на имигрантите. Преобладаващият дял измежду тях би трябвало да са българи по произход, бивши български граждани или чуждестранни студенти учили у нас, които да познават езика, традициите и порядките у нас. Чрез тези два потока от реемигранти и имигранти ще се възпре разтварянето на ножицата между числеността на гражданите на България и реалния брой на нейните жители. Подходящо е да се привлекат и чужденци от страните на черноморско-балканския регион с подходяща квалификация и демографски характеристики (възраст, семейно положение и пр.), които трайно да се заселят в страната, доколкото бързо ще се адаптират към близката им културно-

конфесионална среда. Посредством целесъобразното насочване на външната и вътрешна миграция ще може да се коригират още и диспропорциите в териториалното разпределение на населението и да се възпре обезлюдяването на пограничните общини, на планинските и други необлагодетелствани райони, както и на селата и малките градове.

Реализирането до 2020 г. на мерките и дейностите, заложи в националната демографска стратегия, нямат за цел да възпрат негативното развитие на демографските процеси, което е и невъзможно, а само да го ограничат. Именно чрез ограничаването му състоянието на населението на България трябва дотолкова да се оздрави, че през следващите десетилетия то да може да функционира в рамките на Европейския съюз като модерна и жизнеспособна национална общност. За да се случи това е необходимо да се установи ново демографско равновесие, макар при намалена численост на населението, при което качествените му характеристики да позволят поддържането на стопанския и културен живот и да осигурят по-нататъшното възпроизводство на българския народ.